

Copyright & Creative Commons:

The copyright of articles published in the *Journal of Criminal Law and Criminology Studies* remains with the author(s). This journal is published as an open access publication, and all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0). This license permits use, redistribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and the use is non-commercial in nature. For more information, please refer to the journal's *Open Access Policy* page.



Challenges of Facing Economic Crimes in Iran's Criminal Law with Emphasis on Judicial Procedure

Zeynab Riazat¹, Zahra Ahmadi Natour^{*2}



S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study



:Publisher
Shahr-e- Danesh
Research and Study
Institute of Law

:Article Type
Original Research

DOI:
10.48300/jrel.2025.499282.1048

Received:
12 January 2025

Accepted:
18 January 2025

Published:
15 March 2025



Abstract

Economic crime has affected all social levels including the economic system and dealing with economic crime as a global concern has been a constant concern of agents and custodians of countries' criminal policies. Due to its complex nature and the influence of numerous political, economic and social factors and for this reason, it is of great importance. Dealing with economic crime has always been the concern of agents and those in charge of criminal policies in countries. Iran's criminal law in combating economic crimes from various aspects, including determining the concept, scope and legal examples of economic crime, meeting the conditions for the realization of economic crime, the possibility of issuing a temporary order in cases of economic crimes, the Jurisdiction of the courts and the passage of time of economic crimes, is facing with ambiguity, challenge and inefficiency. The current research, which is based on a descriptive-analytical library method, has dealt with the pathology of ambiguities and challenges in the field of economic crimes. The findings indicate that the legislator should while explaining and revising the concept, examples and scope of economic crime, determine the economic crime detection code and clear the legal ambiguities that have caused confusion in the judicial procedure; Therefore, with the aim of eliminating confusion in the judicial procedure, suggestions have been made to amend relevant legal articles in cases where the law has gaps or defects.

Keywords: Economic Crime, Judicial Procedure, Iran's Criminal law, Challenge, Pathology.

-
1. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Humanities, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
Email: z.riazat@iau-tnb.ac.ir
 2. *Corresponding Author: Assistant Professor, Department of Islamic Jurisprudence and Law, Faculty of Literature and Humanities, Urmia University, Urmia, Iran.
Email: z.ahmadinatour@urmia.ac.ir

Funding: The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Zeynab Riazat: Conceptualization, Methodology, analysis, Investigation, Resources, Writing - Original Draft, Visualization.

Zahra Ahmadi Natour: Conceptualization, Methodology, Software, Validation, analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing - Original Draft, Writing - Original Draft, Visualization, Supervision, Project administration .

Competing interests:

The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Riazat, Zeynab, Zahra Ahmadi Natour. “Challenges of Facing Economic Crimes in Iran's Criminal Law with Emphasis on Judicial Procedure”, *Journal of Financial and Economic Law* 1, no. 1 (March 10, 2025): 223-258.

Extended Abstract

Economic crimes encompass various forms such as embezzlement, bribery, smuggling, fraud, money laundering, and tax evasion, which manifest in different ways and disrupt the economic system of a country. These crimes not only harm the government and legal entities but also indirectly negatively impact the public. For instance, price manipulation, reduced quality of products and services, and tax evasion are among the indirect effects of these crimes. At a macro level, economic crimes lead to a decline in public trust in governance, increased business costs, unemployment, poverty, and the weakening of the national economy.

Due to their complex nature and susceptibility to various political, economic, and social factors, economic crimes are considered one of the major challenges in the legal and judicial systems of countries. In Iran, economic crimes are one of the primary issues in the legal and judicial system, and addressing them has always been accompanied by numerous challenges.

This research, using a descriptive-analytical method and relying on library resources, examines the challenges in confronting economic crimes in Iran's criminal law and offers suggestions to address these challenges.

One of the main challenges is the lack of a precise and comprehensive definition of economic crimes in Iranian laws. The legislator has used terms such as "disruption of the economic system," "financial crime," and "economic corruption" without providing a clear definition, leading to ambiguity in identifying instances of economic crimes. This ambiguity has resulted in inconsistencies in judicial procedures and differing opinions among legal scholars and judges. Another challenge is the ambiguity in identifying instances of economic crimes; the Islamic Penal Code of 2013 has enumerated some examples of economic crimes, but these examples are neither complete nor precise. For instance, crimes such as stock market crimes, monetary and banking crimes, consumer rights violations, and environmental crimes are not included in this list.

This deficiency has caused some significant economic crimes to fall outside the scope of criminal laws. Another challenge pertains to the ambiguity in establishing the conditions for the realization of economic crimes; judicial procedures are not uniform in this regard, and in some cases, judicial decisions are influenced by the psychological climate of society or the discretion of judicial authorities. This has led to the fate of economic crime cases being largely dependent on the interpretation of judges. Determining the competent authority to adjudicate economic crimes is another significant challenge; in some cases, disagreements between public courts and revolutionary courts have led to prolonged litigation and difficulties in handling economic crime cases. Additionally, Iran's criminal law faces ambiguities and deficiencies regarding the statute of limitations and the possibility of issuing interim orders in economic crimes; although the

Islamic Penal Code has disregarded the statute of limitations for some economic crimes, this issue is accompanied by ambiguities. For example, it is unclear whether the criterion for determining the amount of economic crimes is the time of the crime or the time of the complaint. This ambiguity has caused discrepancies in judicial procedures. Furthermore, the Criminal Procedure Code does not explicitly provide for the issuance of interim orders in economic crimes. This shortcoming has led to difficulties in some cases in preventing payments or enforcing legal rulings related to economic crimes.

To address the aforementioned challenges, several suggestions have been proposed to the legislator; for instance, the legislator should provide a precise and comprehensive definition of economic crimes to eliminate existing ambiguities in identifying instances of economic crimes. It should comprehensively and accurately enumerate instances of economic crimes so that crimes such as stock market crimes, monetary and banking crimes, and environmental crimes are also covered by criminal laws. It should clearly define the conditions for the realization of economic crimes to standardize judicial procedures in this regard. It should precisely determine the competent authority to adjudicate economic crimes to prevent disagreements between public and revolutionary courts. It should clearly specify the criterion for determining the amount of economic crimes and the time of their assessment to prevent discrepancies in judicial procedures. It should explicitly provide for the issuance of interim orders in economic crimes to prevent issues in halting payments or enforcing legal rulings related to economic crimes. Only then can we hope to effectively confront economic crimes and maintain the integrity of the country's economic system.



چالش‌های مواجهه با جرایم اقتصادی در حقوق کیفری ایران با تأکید بر رویه قضایی

زینب ریاضت^۱، زهرا احمدی ناطور^{۲*}

چکیده

جرم اقتصادی به جهت ماهیت پیچیده و تأثیرپذیری از عوامل متعدد سیاسی، اقتصادی و اجتماعی، تمام سطوح اجتماعی از جمله نظام اقتصادی را تحت تأثیر قرار داده و به‌عنوان یک دغدغه جهانی، رویارویی با جرم اقتصادی، دغدغه همیشگی کارگزاران و متولیان سیاست‌گذاری جنایی کشورها بوده است. حقوق کیفری ایران در مواجهه با جرایم اقتصادی از جهات مختلفی از جمله تعیین مفهوم، قلمرو و مصادیق قانونی جرم اقتصادی، احراز شرایط تحقق جرم اقتصادی، امکان صدور دستور موقت در جرایم اقتصادی، صلاحیت مراجع و مرور زمان جرایم اقتصادی، با ابهام، چالش و ناکارآمدی روبه‌روست. پژوهش حاضر که بر مبنای روش کتابخانه‌ای و به‌صورت توصیفی - تحلیلی انجام شده است، به آسیب‌شناسی و شناسایی ابهامات و چالش‌های موجود در حوزه جرایم اقتصادی پرداخته است. یافته‌های پژوهش حاضر بر این امر دلالت دارد که قانونگذار باید ضمن بازنگری و تبیین مفهوم، مصادیق و قلمروی جرم اقتصادی، ضابطه تشخیص جرم اقتصادی را مشخص و ابهامات قانونی که موجب تشتت رویه قضایی گردیده رفع نماید؛ لذا با هدف رفع تشتت



پژوهش‌شده حقوق



نوع مقاله: علمی - پژوهشی

DOI:

10.48300/jel.2025.499282.1048

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳ دی ۲۳

تاریخ پذیرش:

۵ فروردین ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۲۰ اسفند ۱۴۰۳



۱. استادیار، گروه . استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Email: z.riazat@iau-tnb.ac.ir

۲. * نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه مازندران، بابل، ایران.

Email: z.ahmadinatour@urmia.ac.ir

در رویه قضایی، پیشنهادهایی جهت اصلاح مواد قانونی مربوطه در مواردی که قانون دارای خلأ یا ایراد است، ارائه گردیده است.

کلیدواژه‌ها:

جرم اقتصادی، رویه قضایی، حقوق کیفری ایران، چالش، آسیب‌شناسی.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

زینب ریاضت: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن پیش‌نویس اصلی، تصویرسازی.
 زهرا احمدی ناطور: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار، اعتبار سنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت، مدیریت پروژه.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

ریاضت، زینب، زهرا احمدی ناطور. «چالش‌های مواجهه با جرایم اقتصادی در حقوق کیفری ایران با تأکید بر رویه قضایی» ۱، ش. ۲ (۲۰ اسفند ۱۴۰۳): ۲۲۳-۲۵۸.

مقدمه

جرایم اقتصادی^۳ یکی از معضلات عمده و مبتلابه جامعه جهانی است. دلایل متعددی از جمله ارتباط رو به افزایش جوامع جهانی، تأسیس شرکت‌های بزرگ چندملیتی، از بین رفتن مرزها و حتی مداخله داشتن افراد و نهادهای بین‌المللی در ارتکاب جرایم اقتصادی، این جرایم را به معضل و چالشی جهانی تبدیل نموده که سلامت جوامع ملی و نظم جوامع بین‌المللی را تحت تأثیر قرار داده است.^۴ این جرایم شامل مصادیقی از جرایم علیه اموال، دولت، آسایش عمومی و سلامت می‌شوند^۵ که می‌توانند به منافع اقتصادی مورد حمایت جوامع لطمه وارد کرده و آن را با خطر مواجه کنند؛ جرایم و مفاسدی مانند اختلاس، رشوه، قاچاق انواع کالا، دادوستدهای غیرقانونی ارز، کلاهبرداری‌هایی با مبالغ هنگفت، پرداخت نکردن مالیات‌های مربوط به صادرات و واردات، انواع پول‌شویی، جعل سند به‌ویژه اسناد و اوراق بهادار و انواع مفاسد دیگر اقتصادی که به اشکال و انحاء گوناگون ظهور و بروز پیدا کرده و موجب بحران و از کار افتادن پیکره اقتصادی جوامع می‌شوند.^۶ این جرایم نه‌تنها نظام اقتصادی بلکه تمام اجتماع را با مشکل مواجه می‌کنند.^۷ علاوه بر قربانیان مستقیم این جرایم مانند اشخاص حقوقی اقتصادی یا دولت، مردم نیز در مواردی نظیر دست‌کاری کردن قیمت محصولات و خدمات و کیفیت پایین آن‌ها، به‌صورت غیرمستقیم از این‌گونه جرایم آسیب می‌بینند. فرار مالیاتی نیز باعث کاهش درآمد و تضعیف ارائه خدمات دولت می‌شود و به‌صورت غیرمستقیم بر مردم تأثیر می‌گذارد. در سطح کلان نیز جرایم اقتصادی باعث کاهش اعتماد مردم به حاکمیت و دولت، افزایش هزینه‌های کسب‌وکار و در نتیجه بیکاری و فقر، عدم ایجاد فرصت‌های سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی، تجمع ثروت ملی در دست مجرمان اقتصادی و در نتیجه تضعیف اقتصاد کشور و سیستم‌های

3. Economical Crime

۴. ذبیح‌الله خداییان چگنی، «بررسی تطبیقی نهادهای نظام عدالت کیفری فرانسه و ایران در مقابله با جرایم اقتصادی»، فصلنامه مطالعات حقوقی، ۴، ۲ (۱۳۹۱)، ۳۱.
۵. علیرضا باوی، رجب گلدوست جووباری و حسین غلامی، «آسیب‌شناسی سیاست کیفری ایران در حوزه جرایم اقتصادی»، فصلنامه تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری، ۴۳ (۱۳۹۸)، ۱۲.
۶. حمید عباسی، «سیاست کیفری ایران نسبت به جرایم اقتصادی»، مجله تحقیقات جدید در علوم انسانی، ۲، ۴ (۱۳۹۵)، ۳.
۷. مهدی شعبانی، حسن حاجی‌تبار و مهدی اسماعیلی، «چالش‌های مقابله با جرایم اقتصادی و راهکارها»، فصلنامه مطالعات فقه اقتصادی، ۲، ۴ (۱۳۹۹)، ۹۶.

دموکراسی می‌شود.^۸ بر این اساس می‌توان ویژگی‌هایی از جمله گستردگی در موضوع جرم، اختلال در نظام اقتصادی، مشارکتی بودن، عدم خشونت و رؤیت‌پذیری پایین، فرامکانی بودن و گستردگی آثار را به‌عنوان ویژگی‌های جرایم اقتصادی برشمرد.^۹

صرف‌نظر از علل پیدایش این پدیده، پاسخ تنبیهی جامعه که در قالب سیاست جنایی آن نمود پیدا می‌کند اگرچه به تنهایی کافی نیست؛ اما نقش تعیین‌کننده‌ای در مبارزه و کنترل این اعمال مجرمانه دارد. بر این اساس، رویارویی با جرایم اقتصادی همواره به‌عنوان یکی از دغدغه‌های دولتمردان و سیاست‌گذاران جنایی کشورها بوده و تمام دولت‌ها تلاش می‌کنند تا از طریق جرم‌انگاری و اتخاذ واکنش‌های سنجیده و مؤثر در قبال جرایم اقتصادی و مرتکبان آن، از تضعیف اقتدار و از هم‌پاشیدن نظام سیاسی و اقتصادی خود جلوگیری نمایند.^{۱۰}

در کشور ما طی سال‌های اخیر چندین مورد پرونده‌های فساد اقتصادی با ارقام قابل توجه مطرح شده که در هرکدام از آن‌ها انواع مختلفی از جرایم اقتصادی رخ داده است.^{۱۱} بر اساس اظهار مؤسسه شفافیت بین‌المللی^{۱۲} که هر ساله فساد موجود در ساختار اقتصادی کشورهای جهان را بررسی و رتبه‌بندی آن‌ها را اعلام می‌کند، ایران در سال ۲۰۱۵ با کسب ۲۷ امتیاز در رتبه ۱۳۰ و در سال ۲۰۱۴ با کسب ۲۷ امتیاز رتبه ۱۳۶ را دریافت نموده است. این در حالی است که ایران در سال ۲۰۱۲ با کسب ۲۸ امتیاز رتبه ۱۳۳ و در سال ۲۰۱۳ با تنزل سه امتیاز و کسب امتیاز ۲۵، به رتبه ۱۴۴ سقوط نمود. ایران در سال ۲۰۰۵ رتبه ۹۳، در سال ۲۰۰۶ رتبه ۱۰۵، در سال ۲۰۰۷ رتبه ۱۲۰، در سال ۲۰۰۸ رتبه ۱۴۱ و در سال ۲۰۰۹ در پایین‌ترین درجه خود یعنی رتبه ۱۶۸ جای داشته است. چنین تنزلی در طی سال‌های گذشته حاکی از بی‌توجهی متولیان امور اقتصادی به شفافیت عوامل اقتصادی بوده و افزایش بی‌رویه پرونده‌های فساد اقتصادی در

8. Achim, M.V., Borlea, "economic and financial crime. Corruption, shadow economy and money laundering", *Springer Nature Switzerland AG*, (2020).

۹. لمیاء رستمی تبریزی، تبیین جرم‌شناختی جرایم اقتصادی در: سیاست جنایی در برابر بزهکاری اقتصادی به کوشش امیرحسین نیازپور (تهران: میزان، ۱۳۹۷)، ۱۵۱-۱۵۳.

۱۰. علی حسین نجفی ابرندآبادی، سیاست جنایی (در دانشنامه علوم جنایی اقتصادی) به کوشش امیرحسین نیازپور، چاپ اول (تهران: میزان، ۱۳۹۶)، ۱۲۶.

۱۱. منوچهر مصطفی‌پور، «بررسی جرایم اقتصادی در ایران و راهکارهای پیشگیری از آن‌ها»، *مجله اقتصادی*، ۱۶، ۱ و ۲ (۱۳۹۵)، ۶۶.

سال‌های اخیر شاهدی بر گسترش فساد و جرایم اقتصادی در ایران است.^{۱۳} مرور سیاست جنایی تقنینی ایران و بررسی قوانین کیفری مرتبط با جرایم اقتصادی نمایانگر این واقعیت است که مفهوم و دامنه جرایم اقتصادی در قوانین کیفری ایران دارای کاستی، ابهام و ناکارآمدی است که این رویکرد صرف‌نظر از اینکه ناقض اصل حاکمیت قانون است،^{۱۴} در کنار بسترهای مناسب ارتکاب جرایم اقتصادی در ایران، موجبات توسعه دامنه ارتکاب جرایم اقتصادی و ایجاد چالش‌های متعدد تقنینی و قضایی در مقابله با جرایم اقتصادی را فراهم نموده است. از آنجا که چالش‌های موجود در قبال جرایم اقتصادی در ایران بیشتر از نوع تقنینی و قضایی نمود پیدا کرده است، مقاله حاضر با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و از طریق روش تحلیلی - توصیفی، ضمن بررسی سیاست جنایی ایران در حوزه جرم اقتصادی، درصد شناسایی چالش‌های قانونی و قضایی ناشی بوده و پیشنهادهایی جهت اصلاحات لازم در محورهای مذکور ارائه می‌کند:

۱- ابهام در تعریف جرم اقتصادی

اولین و مهم‌ترین ابهام چالش‌زا در مواجهه با جرم اقتصادی، به تعریف این جرم مربوط می‌شود.^{۱۵} پیشینه تعریف جرم اقتصادی به تبیین و تفکیک جرم خیابانی و تجار و شرکت‌ها در رویکرد «بنگر»^{۱۶} و تعریف جرایم یقه‌سفید^{۱۷} توسط ساترلند^{۱۸} بازمی‌گردد.^{۱۹} در عین حال تعریف جرم اقتصادی چندین دهه است که موضوع بحث و جدل بوده و به دلایل مختلف از جمله تفاوت

۱۳. رستمی تبریزی، همان، ۱۳۸ و ۱۳۹.

۱۴. جهت مطالعه بیشتر نک: حاکمیت قانون، لعیا جنیدی و امیرحسین نیازپور در *دانشنامه سیاست‌گذاری حقوقی*، چاپ اول (تهران: معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات ریاست جمهوری، ۱۳۹۹)، ۲۷۲-۲۷۷.

۱۵. بررسی ابهام موجود از آن رو اهمیت دارد که بخش مهمی از چالش‌های قانونی و همچنین قضایی در مجتمع قضایی امور اقتصادی و شعبات دادگاه ویژه رسیدگی به جرایم اخلاگران در نظام اقتصادی، مربوط به ابهام مفهومی و مصداقی موجود در جرم اقتصادی می‌باشد که دفاع وکلای متهمان نیز بر آن استوار است. به عبارت دقیق‌تر، چالش‌های موجود قبل از هر چیز، ناشی از وجود ابهام در مفهوم و مصادیق جرم اقتصادی می‌باشد.

16. Willem A. Bongers

17. Howard, George, "Book Review of Criminality and Economic Conditions by Willem A. Bongers", *The American Political Science Review*, 10, No.4(1916), 756 in: <http://www.jstor.org>

18. Edwin Sutherland

19. White-Collar Crime

در نظام اقتصادی و سیاسی ملت‌ها،^{۲۰} اثرپذیری جرایم اقتصادی از عوامل سیاسی، اقتصادی و اجتماعی و شمول عنوان جرایم اقتصادی بر حوزه‌هایی مانند حقوق کیفری مربوط به کسب‌وکار و تجارت، مالیات، محیط‌زیست، حمایت از مصرف‌کننده و غیره،^{۲۱} شباهتی که میان جرم اقتصادی و دیگر مفاهیم مشابه وجود دارد نیز مانع از ارائه یک تعریف جامع در مورد این جرم می‌گردد.^{۲۲}

برخی بدون ارائه تعریفی از جرم اقتصادی کوشیده‌اند تا با ارائه معیارهایی، به یک تعریف قابل قبول برای شناخت این پدیده و تمایز آن از سایر جرایم دست پیدا کنند؛ از جمله معیار «مرتکب جرم» که در این معیار محور اصلی تعریف جرم اقتصادی، انگیزه مالی، موقعیت، حرفه اقتصادی و یا شخصیت حقوقی و تجاری شخص مرتکب می‌باشد. معیار «بزه دیده جرم» که بر اساس این معیار، جرم اقتصادی رفتاری است که خسارت‌های مالی و اقتصادی به یک فعال اقتصادی وارد می‌کند. معیار «آثار و خسارات ناشی از جرم»^{۲۳} که بر اساس این معیار، محور تعریف جرم اقتصادی انجام اقدامی علیه نظام اقتصادی یا منافع اقتصادی عمومی منجر به اختلال در نظام اقتصادی یا وارد کردن خسارت قابل توجه مادی بیش از سطح مشخص قانونی یا عرفی در مقایسه با جرایم مالی ساده می‌باشد. معیار دیگر، معیار «بستر ارتکاب جرم» است که بر اساس این معیار، یک جرم زمانی به‌عنوان یک جرم اقتصادی مورد شناسایی قرار می‌گیرد که در اجرای یک فعالیت حرفه‌ای ارتکاب یابد.^{۲۴} برخی نیز «حمایت از نظم و مدیریت اقتصادی» را ارزش مورد حمایت قانون‌گذار در این مقوله می‌دانند.^{۲۵} از این منظر، جرم اقتصادی به مجموعه رفتارهایی اطلاق می‌شود که کارکرد، الزامات و فرایندهای نظام اقتصادی را دچار بی‌نظمی و اختلال عمده

۲۰. بهروز جوانمرد و علی اصغر شفیعی خورشیدی، *حقوق کیفری اقتصادی*، جلد اول، چاپ اول (تهران: مجمع علمی و فرهنگی مجد، ۱۴۰۰)، ۲۰.

۲۱. مجتبی نورزاد، «قرین‌شناسی جرم اقتصادی»، *مجله تحقیقات حقوقی*، ویژه‌نامه شماره ۴ (۱۳۹۰)، ۱۷۵.

۲۲. منصور میرسعیدی و محمود زمانی، «جرم اقتصادی؛ تعریف یا ضابطه»، *فصلنامه پژوهش حقوق کیفری*، ۲، ۱۶۸، (۱۳۹۲)۴.

۲۳. هادی داچک، «تحلیل سیاست جنایی ایران در مقابله با فساد اقتصادی»، *مجله پژوهش ملل*، ۶۰ (۱۳۹۹)، ۸۵.

۲۴. ریمون گسن، *جرم‌شناسی بزهکاری اقتصادی*، ترجمه شهرام ابراهیمی، چاپ اول (تهران: میزان، ۱۳۸۹)، ۱۲۰.

۲۵. لیلا دادخدایی، «بررسی مفهوم فساد و رویکرد پیشگیرانه قانونگذار ایران در قانون ارتقاء سلامت اداری و مقابله با فساد»، *نشریه تعالی حقوق*، ۲ (۱۳۹۲)، ۸۳-۱۷۹.

می‌کند.^{۲۶}

چنان‌که اشاره شد، در حقوق ایران تعریفی از جرم اقتصادی وجود ندارد. قانونگذار در قوانین و مواد قانونی متعدد بدون اینکه تعریف یا شاخصی ارائه دهد، از اصطلاحات و واژه‌هایی چون «اخلال در نظام اقتصادی کشور»، «جرم مالی»، «مفاسد اقتصادی»، «مفاسد کلان اقتصادی» و «تخلفات مالی» استفاده کرده که در بسیاری موارد ضابطه این تقسیم‌بندی مشخص نیست. در چنین وضعیتی به‌منظور فهم معیار و ضابطه مد نظر مقنن، باید به مصادیق احصاشده و شیوه مواجهه‌ی مقنن با جرایم اقتصادی توجه نمود؛ با مراجعه به قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ (مواد ۳۶ و ۴۷) و مواد مرتبط با جرایم اقتصادی، این دیدگاه کلی القا می‌شود که قانونگذار در خصوص مصادیق احصاشده به دو معیار التفات داشته است؛ یکی تقابل با نظام اقتصادی و دیگری مبلغ موضوع جرم. قانونگذار در تبصره ماده ۳۶ ق.م.ا بدون اشاره به‌عنوان جرایم اقتصادی، در سیزده بند جرایمی را نام برده و انتشار حکم محکومیت آن‌ها را در رسانه ملی یا یکی از روزنامه‌های کثیرالانتشار الزامی اعلام کرده است. در ماده ۴۷ قانون مذکور که به ممنوعیت تعویق صدور حکم و تعلیق اجرای مجازات اختصاص دارد، یکی از گروه جرایم مشمول این حکم را جرایم اقتصادی با موضوع جرم بیش از ۱۰۰ میلیون ریال عنوان کرده که مبلغ مذکور با مصوبه هیئت‌وزیران ۱۴۰ میلیون تومان گردیده است و در ماده ۱۰۹ که در باب عدم شمول مرور زمان است یکی از عناوین خارج از شمول مرور زمان را در بند ب این ماده این‌طور بیان کرده است: جرایم اقتصادی شامل کلاهبرداری و جرایم موضوع تبصره ماده ۳۶ این قانون با رعایت مبلغ مقرر در آن ماده. به این ترتیب دقیقاً مشخص نیست که آیا معیار اطلاق عنوان جرم اقتصادی به جرایم احصاشده در ماده ۳۶، با توجه به مواد ۴۷ و ۱۰۹، میزان مبلغ موضوع جرم بوده است یا با توجه به، به کار رفتن عبارت جرم اقتصادی در این دو ماده و اختلاف مبلغ مقرر در هر ماده باید به این نتیجه رسید که در اطلاق عنوان جرم اقتصادی مبلغ موضوعیت ندارد و مبلغ ذکرشده در این مواد تنها شرط اعمال احکام پیش‌بینی‌شده در آن ماده است. این ابهام قانون زمینه‌ساز اختلاف نظر میان حقوق‌دانان گردیده است. به عقیده برخی از اساتید حقوق جزا، در قانون مجازات ۱۳۹۲ وصف انگیزشی ملاک و معیار استقرار عنوان جرم

۲۶. جعفر حسینی و نسرین مهرا، «نقدی بر مفهوم جرم اقتصادی در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲»، مجله مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، ۳، ۲ و ۳ (۱۳۹۴)، ۵۲ - ۵۱ و خداییان چگنی، پیشین، ۳۳.

اقتصادی است.^{۲۷} ظاهراً این عقیده از این دیدگاه نشئت می‌گیرد که اگر معیار، صرف تقابل با اقتصاد و هنجارهای اقتصادی بود، قانونگذار می‌توانست جرم ارتكابی را ذیل قانون مبارزه با اخلاخلگران در نظام اقتصادی مصوب ۱۳۶۹ مطرح کند؛ زیرا معیار جرم‌انگاری جرایم در این قانون، وصف هنجاری بوده است، به این معنا که در این قانون، اقتصاد و هنجارهای اقتصادی، بدون ملاک بودن مبلغ موضوع جرم، به‌عنوان ارزش مورد حمایت قانونگذار تلقی شده‌اند؛ از این رو، با توجه به مبالغ پیش‌بینی‌شده در مواد مربوط به جرایم اقتصادی در قانون مجازات و با تکیه بر معیار کلان بودن می‌توان گفت ملاک قرار گرفتن این جرایم ذیل عنوان جرایم اقتصادی در قانون مجازات اسلامی، سطح ارتكاب جرم و میزان مالی است که مرتکب به دنبال آن بوده است و این سطح ارتكاب جرم در قانون، با مبلغ تعیین شده است؛ بر اساس این قانون، جرایم ذیل ماده ۳۶ با مبلغ بیش از یک میلیارد ریال جرم اقتصادی محسوب می‌شوند که مبلغ مذکور مطابق آخرین اصلاحات و تصویب‌نامه مورخ ۱۴۰۳/۴/۳۰ هیئت‌وزیران به یک میلیارد و چهارصد میلیون تومان افزایش یافته است. در این باره استدلال شده این رویکرد قانون مجازات بی‌ارتباط با سیاست و بخشنامه‌های رئیس قوه قضائیه پیشین نیست، چراکه در بخشنامه رئیس قوه قضائیه در خصوص جرایم کلان اقتصادی پایه جرایم اقتصادی بر اساس مبلغ بنا شده است و قانونگذار نیز از آن تبعیت نموده است. در موضع مقابل گفته شده است، معیار عددی که در بند ج ماده ۴۷ برای جرایم اقتصادی ذکر شده، مبلغی ناچیز و حدوداً معادل یک‌دهم مبلغ مقرر در بند ب ماده ۱۰۹ است؛ این امر نشان می‌دهد که برای تشخیص جرم اقتصادی، تنها مصادیق مذکور در قانون موضوعیت دارد و هیچ میزان از خسارت، ملاک تشخیص جرم اقتصادی نیست. به این ترتیب عدد مذکور در بند ب ماده ۱۰۹ تنها در خصوص شمول مرور زمان موضوعیت دارد نه تعیین جرم اقتصادی.^{۲۸} در این باره باید گفت با توجه به اینکه مصادیق احصاشده برای جرایم اقتصادی، هرکدام عناوین مجرمانه مستقلی می‌باشند که پیش از این دسته‌بندی، جرم‌انگاری شده و مجازات مقرر دارند و بعضاً در دسته‌بندی‌های دیگری که مرتبط با جرم اقتصادی هستند قرار می‌گیرند و دیدگاه نخست نه‌تنها قابل رد نیست بلکه جای بسی تأمل دارد؛ اما در وضعیت فعلی، با وجود ماده ۴۷، اعتقاد به اینکه قانون

۲۷. شهرام ابراهیمی و مجید صادق‌نژاد نایینی، «تحلیل جرم‌شناختی جرایم اقتصادی»، فصلنامه پژوهش حقوق

کیفری، ۲، ۵ (۱۳۹۲)، ۱۴۷-۱۷۴.

۲۸. حسنی و مهرا، همان، ۴۵-۶۵.

مجازات اسلامی مفهوم جرایم اقتصادی را در مورد مصادیق ذکر شده بدون لحاظ مبلغ خاصی شناسایی کرده است و احکام این دسته از جرایم از میزان مبلغ ۱۴۰ میلیون ریال و بالاتر اعمال خواهد شد، صحیح‌تر به نظر می‌رسد. برداشتی که با نظر در احکام قانون و نوع نگارش آن سخت می‌توان آن را قطعی دانست و لذا شفاف‌سازی آن نیاز به مداخله قانونگذار دارد. شایان ذکر است قانونگذار در طرح قانون مبارزه با جرایم اقتصادی نسبت به رفع این ابهام اقدام نموده است و در ماده ۸ این قانون طی پیش‌بینی جرایم مشمول عنوان جرم اقتصادی، بیان می‌دارد این جرایم با رعایت مبلغ مقرر در ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی جزء جرایم اقتصادی محسوب می‌شوند. این اقدام هرچند به‌وضوح مبلغ موضوع جرم را معیار در جرایم اقتصادی دانسته؛ اما در مرحله فعلی و در مقام طرح قانونی مطروحه، در این سند به تعارض معیار تعیین شده با حکم ماده ۴۷ پرداخته نشده، چراکه اگر معیار جرم اقتصادی تلقی شدن جرایم احصاشده در ماده ۳۶ و تحقق مبلغ یک میلیارد و چهارصد ریال باشد، اعمال حکم ماده ۴۷ در خصوص جرایمی که مبلغ موضوع جرم بین صد میلیون ریال تا یک میلیارد ریال است، به استناد جرم اقتصادی بودن ممکن نخواهد بود.

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های جرم اقتصادی که به‌عنوان معیار تبیین جرم اقتصادی در سایر کشورها به چشم می‌خورد استفاده از شرکت یا کسب‌وکار به‌عنوان بستر ارتکاب جرم^{۲۹} است که در ایران نیز در عموم پرونده‌های کلان جرایم اقتصادی مانند پرونده‌های چای دیش، شرکت‌های خودروسازی عظام و کروز، پرونده‌های شرکت‌های لیزینگ رامش خودرو و رامک خودرو و موارد متعددی که اتهام اخلال کلان در نظام اقتصادی مشاهده می‌شود این ویژگی به چشم می‌خورد. به هر حال، به رغم تمامی ابهامات موجود، قانونگذار در طرح اصلاحی قانون اخلالگران نظام اقتصادی نیز از الگوی تعیین ضابطه پیروی ننموده و به ذکر مصادیق اخلال در نظام اقتصادی اکتفا نموده که موجب ایرادات دیگری به جهت فقدان جامعیت گردیده است. طرح مذکور با اصلاحات قابل توجهی در هر دو جنبه ماهوی و شکلی به تصویب کمیسیون قضایی حقوقی رسیده است که از مهم‌ترین موارد اصلاحی که مصوب کمیسیون می‌باشد، ماده ۱ این طرح در مقام اصلاح ماده ۱. قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹ با اصلاحات و الحاقات بعدی است. مهم‌ترین تفاوت طرح اصلاحی در مقایسه با قانون این است

29. William Trumpman, "Characteristics of Economic Crime and Criminals," in *Research Handbook on International Financial Crime*, ed. Barry Rider (Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2015), 5.

که در قانون اخلال به چندین رفتار اشاره شده و در انتهای هر بند از عباراتی مانند «امثال آنها» یا «نظایر آن» استفاده شده است. اگرچه به کار بردن چنین عباراتی که مصادیق قانون را تمثیلی می‌کند، از جهتی می‌تواند مفید باشد و آن هم این است که با توجه به رشد فناوری و تحولات اجتماعی، امکان ظهور و بروز مصادیق جدید از سنخ رفتارهای مذکور در قانون وجود دارد و لذا قانون می‌تواند جرایم جدید را تا حدی پوشش دهد و دیگر نیازی به اصلاح قانون نباشد؛ اما نکته حائز اهمیت این است که وفق اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها و نیز اصل مهم قبح عقاب بلایان، این امر می‌تواند ایراداتی ایجاد کند که مهم‌تر از همه ابهام در تشخیص مصداق رفتار مذکور است که اثر خود را بر تشتت آرای قضایی در این خصوص گذارده است؛ به‌گونه‌ای که در این سال‌ها تفاسیر موسع و مضیقی از این قانون صورت گرفته و دادنامه‌های اصداری در پرونده‌های اخلال در نظام اقتصادی تا تسری به رفتار مشروع نیز پیش رفته است که این رویکرد با توجه به کیفیتهای سنگین پیش‌بینی‌شده مانند اعدام و حبس‌های بلندمدت، به دور از اصل احتیاط در دما می‌باشد. از جهت عکس نیز ممکن است شخصی که به‌واقع مستحق دریافت محکومیت است، از طرق مختلف و با توجه به تفسیر برداری قانون، بتواند خود را از چنگال قانون برهاند و این امر موجب تضییع بیت‌المال گردد که در این خصوص نیز مصادیق مهمی از پرونده‌های جرایمی قابل ذکر است؛ بنابراین، در مصوبه عبارت «امثال آنها» و «نظایر آن» حذف و به جای تبیین ضابطه و معیار، مصادیق هر بند به‌صورت احصایی ذکر شده است که همین امر موجب شده در ظاهر، مصادیق احصایی گسترده‌تر گردد.

۲- ابهام در تشخیص گستره و مصادیق جرم اقتصادی

هرچند قانونگذار تلاش کرده در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ مصادیق جرایم اقتصادی را احصا نماید؛ اما موارد احصاشده کامل و دقیق نیست و برخی از مصادیق مهم جرایم اقتصادی مغفول و برخی از قوانین پشتوانه جرایم نیز نسخ گردیده و به‌طور کلی همچنان مصادیق جرایم اقتصادی، در قوانین متفرقه، پراکنده است. بند ب ماده ۱۰۹ این قانون بدون تعریف جرم اقتصادی، مرور زمان را در مورد جرایم اقتصادی نادیده گرفته و در تعیین مصداق برای این گروه از جرایم اعلام می‌دارد: «جرایم اقتصادی شامل کلاهبرداری و جرایم موضوع تبصره ماده ۳۶ این قانون با رعایت مبلغ مقرر در آن ماده». ماده ۳۶ قانون ذکرشده ناظر بر انتشار حکم محکومیت قطعی بعضی از جرایم است که طی تبصره آن، انتشار الزامی حکم قطعی در مورد جرایم خاصی که میزان مال موضوع جرم یک میلیارد ریال یا بیش از آن باشد، مورد حکم قرار

گرفته است. جرایم مذکور عبارت‌اند از: رشاء و ارتشاء، اختلاس، اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی در صورت تحصیل مال توسط مجرم یا دیگری، مداخله وزرا و نمایندگان مجلس و کارمندان دولت در معاملات دولتی و کشوری، تبانی در معاملات دولتی، اخذ پورسانت در معاملات خارجی، تعدیات مأموران دولتی نسبت به دولت، جرایم گمرکی، قاچاق کالا و ارز، جرایم مالیاتی، پول‌شویی، اخلال در نظام اقتصادی کشور، تصرف غیرقانونی در اموال عمومی یا دولتی؛ بنابراین بر اساس بند ب ماده ۱۰۹ چهارده جرم در زمره جرایم اقتصادی قرار گرفته‌اند که عبارت‌اند از: کلاهبرداری، رشاء و ارتشاء، اختلاس، اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی در صورت تحصیل مال توسط مجرم یا دیگری، مداخله وزرا و نمایندگان مجلس و کارمندان دولت در معاملات دولتی و کشوری، تبانی در معاملات دولتی، اخذ پورسانت در معاملات خارجی، تعدیات مأموران دولتی نسبت به دولت، جرایم گمرکی، قاچاق کالا و ارز، جرایم مالیاتی، پول‌شویی، اخلال در نظام اقتصادی کشور و تصرف غیرقانونی در اموال عمومی یا دولتی.^{۳۰} اداره کل حقوقی قو قضائیه نیز طی نظریه مشورتی شماره ۷/۹۲/۱۶۲۲ مورخ ۱۳۹۲/۰۸/۲۱ مقصود از جرایم اقتصادی در قانون مجازات اسلامی را جرم کلاهبرداری و جرایم موضوع تبصره ماده ۳۶ این قانون دانسته است. در نظریات دیگر این اداره نیز به‌ویژه نظریه شماره ۷/۹۲/۲۲۵۳ مورخ ۹۲/۱۱/۲۹ و نظریه شماره ۷/۹۴/۲۴۹۳ مورخ ۹۴/۹/۱۶ بر دیدگاه مذکور تأکید شده است. همچنین وفق ماده ۵۷ قانون قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ نیز قاچاق کالا و ارز از مصادیق جرم اقتصادی قلمداد شده است.

هرچند قانونگذار ایران از تعریف کلی جرم اقتصادی اجتناب کرده و در شناسایی این جرایم از روش تبیین مصداقی استفاده نموده است؛ اما شکل نگارش شده مواد قانون مجازات اسلامی به‌صورت حصری بوده و مانع اطلاق عنوان جرم اقتصادی به سایر جرایم می‌شود؛ بنابراین، رفتارهای دیگری که محل نظم اقتصادی هستند، اگر در زمره مصادیق یادشده نباشند، جرم اقتصادی تلقی نشده و مشمول تشدید مجازات‌های مذکور در قانون مجازات اسلامی نمی‌گردند؛^{۳۱} از جمله جرایم بورسی و مربوط به سهام، جرایم پولی و بانکی، جرایم علیه حقوق

۳۰. زهرا احمدی ناطور و زینب ریاضت، «تحول مفهوم و مصادیق مأمورین به خدمات عمومی در جرایم اقتصادی»، پژوهشنامه حقوق کیفری، ۱۴، ۲(۱۴۰۲)، ۲۸-۲۹.

۳۱. اعظم مهدوی پور، سیاست کیفری افتراقی در قلمرو بزهکاری اقتصادی، چاپ اول (تهران: میزان، ۱۳۹۰)،

مصرف‌کنندگان، جرایم رایانه‌ای در حوزه مالی و اقتصادی، جرایم بر علیه حقوق کارگران و استانداردهای کار و تولید، جرایم در ارتباط با خصوصی‌سازی، جرایم شرکتی، جرایم علیه محیط‌زیست و طبیعت، جرایم مربوط به کسب مال غیر مشروع (اگر از میزان مشخصی بیشتر باشد)، خیانت در امانت در شرکت‌های بزرگ خصوصی (مانند بانک‌های خصوصی که تأثیرش مانند اختلاس است)، جرایم مربوط به صادرات و واردات و تجارت، جرایم کارتلی و علیه رقابت و ارتکاب جعل در اسناد تجاری، از جمله جرایمی می‌باشند که در این فهرست نادیده گرفته شده‌اند. در نهایت هرچند اقدام قانونگذار در تلاش برای شناسایی و تعیین مصادیق جرم اقتصادی و تدوین سیاست جنایی مناسب در برابر آن در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ مهم و مثبت به شمار می‌رود؛ اما این تلاش در یک ساختار کل‌نگر و جامع نبوده و تشخیص مصادیق جرایم اقتصادی در عمل با ابهامات قابل توجهی مواجه است؛ از جمله اینکه:

۱- در خصوص شمول عنوان و احکام جرایم اقتصادی نسبت به شروع به جرایم موضوع تبصره ماده ۳۶ یا معاونت در آن‌ها، جرایم کلاهبرداری ساده، کلاهبرداری مشدد و کلاهبرداری شبکه‌ای مندرج در مواد ۱ و ۴ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء، اختلاس و کلاهبرداری مصوب ۱۳۶۷ و جرایم در حکم کلاهبرداری ابهام وجود دارد. به نظر می‌رسد در مواردی که ارتکاب جرمی مشمول احکام و عناوین خاصی می‌گردد، شروع به آن جرم یا معاونت در آن جرم نیز تابع همان احکام و عناوین خواهد بود؛ از جمله شروع به جرایم موضوع تبصره ماده ۳۶ یا معاونت در آن‌ها. همچنین به نظر می‌رسد صور مشدد و شبکه‌ای جرم کلاهبرداری نیز به لحاظ وحدت ارکان متشکله و تشابه ماهوی با کلاهبرداری ساده، جرم اقتصادی محسوب می‌گردند؛ اما جرایم در حکم کلاهبرداری به لحاظ فقدان تشابه ماهوی با کلاهبرداری ماده ۱ قانون تشدید، جرم اقتصادی محسوب نشده و تنها مجازات این جرم در خصوص آن‌ها اعمال می‌گردد؛

۲- در خصوص شمول عنوان و احکام جرایم اقتصادی نسبت به جرم اختلاس در فرضی که برداشت وجه از بخش اقتصادی حاکمیت نباشد - مانند اختلاس از وجوه نهادها و سازمان‌های فرهنگی - و همچنین در خصوص جرایم در حکم اختلاس ابهام وجود دارد. در مورد فرض اول به نظر می‌رسد با توجه به ملاک تحقق جرم اختلاس که تصاحب و برداشت اموال متعلق به دولت می‌باشد موضوع مشمول اختلاس بوده و جرم اقتصادی محسوب می‌گردد و در مورد جرایم در حکم اختلاس نیز به نظر می‌رسد به لحاظ تشابه ماهوی این جرایم با جرم خاص اختلاس، علاوه بر مجازات اختلاس، مشمول سایر مقررات مربوطه و همچنین اطلاق عنوان

جرم اقتصادی می‌گردند؛

۳- بر اساس قانون مجازات اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی مصوب ۱۳۱۵، اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی چنانچه به تحصیل مال توسط مرتکب یا دیگری بینجامد، جرم اقتصادی محسوب شده است. با توجه به قانون مذکور مواردی قابل طرح است؛ اول اینکه در خصوص شمول عنوان و احکام جرایم اقتصادی نسبت به جرایم موضوع مواد ۲ و ۳ این قانون که مقید به تحصیل مال نیستند، ابهام وجود دارد؛ دوم اینکه جرم موضوع ماده ۱ این قانون که جرمی مقید محسوب می‌شود، فقط منوط به تحصیل مال نیست و «تحصیل وجه نقد یا فایده دیگری برای خود یا شخص ثالثی در ازای اعمال نفوذ نزد مأموران مزبور یا گرفتن وعده یا تعهدی از او» برای ارتکاب این جرم کفایت می‌کند. با توجه به مفهوم مضیق «مال»، بی‌تردید تحصیل فایده یا گرفتن تعهدی از بزه‌دیده مشمول عنوان «تحصیل مال» نمی‌شود، در نتیجه عنوان «جرم اقتصادی» نیز بر آن شامل نخواهد شد. جرم واحد نمی‌تواند به اعتبار نحوه ارتکاب و نوع عوایدی که برای مجرم دارد، عناوین و آثار متعددی داشته باشد و مورد سوم اینکه عناوین قوانین لزوماً با حکم تک تک مواد قانون منطبق نیست. به‌عنوان مثال، تحصیل مال به ادعای داشتن نفوذ و اعتبار نزد مأمور دولت موضوع ماده ۱ این قانون، ملازمه‌ای با اعمال نفوذ و حتی داشتن نفوذ و اعتبار واقعی نزد مأمور دولت ندارد؛ لذا اطلاق «اعمال نفوذ» بر چنین رفتاری مشکل است. حال با این وصف، اینکه آیا تمام جرایم ذکرشده در قانون مزبور به‌عنوان جرم اقتصادی مد نظر مقنن بوده یا تنها رفتارهایی که به لحاظ عرفی بتوان آن‌ها را «اعمال نفوذ» محسوب کرد، با ابهام مواجه است؛

۵- بر اساس ماده‌واحد قانون ممنوعیت گرفتن پورسانت در معاملات و مبادلات خارجی، «اخذ پورسانت در معاملات خارجی» جرم محسوب شده است. از سوی دیگر، انجام این رفتار توسط نیروهای مسلح بر اساس ماده ۱۰۹ قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح مصوب ۱۳۸۲ جرم انگاری شده و مشمول تشدید مجازات می‌گردد. همچنین جرایمی نظیر ارتشاء، اختلاس، تبانی در معاملات دولتی و تصرف غیرقانونی در اموال عمومی یا دولتی نیز به ترتیب در مواد ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۸ و ۱۱۹ قانون مذکور جرم محسوب شده‌اند. اینکه آیا جرایم مذکور جرایمی نظامی می‌باشند و تنها مشمول قوانین خاص مربوط به نیروهای مسلح می‌شوند یا اینکه جرمی اقتصادی نیز محسوب می‌شوند و باید مشمول قوانین خاص مربوطه گردند، با ابهام مواجه است؛

۶- «تعدیات مأموران دولتی نسبت به دولت» عنوان فصل سیزدهم از کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (مواد ۵۹۸ تا ۶۰۶) است. در جرایم ذکر شده در این مواد، برخی جرایم نظیر تدلیس در معاملات دولتی (ماده ۶۰۳)، با نظام اقتصادی ارتباط مستقیم و تنگاتنگی دارد؛ اما بعضی از جرایم ذکر شده در این فصل مانند معدوم یا مخفی کردن اسناد سپرده شده به مأمور دولت توسط وی یا تسلیم آن‌ها به غیر (ماده ۶۰۴) و اقدام یا اظهار نظر برخلاف حق و مقررات در مورد یکی از طرفین توسط مأمور دولت (ماده ۶۰۵)، با عنوان جرم اقتصادی ارتباط چندانی ندارد. ابهام بعدی در خصوص «سایر تعدیات مأموران دولت نسبت به دولت» است که در این فصل در مورد آن صحبتی نشده است. قانون محاسبات عمومی، قانون برنامه و بودجه و قوانین بودجه سالیانه، سرشار از رفتارهای مجرمانه‌ای است که تعدی مأمور دولت نسبت به دولت محسوب می‌شوند. آیا قانونگذار در بند «ج» ماده ۱۰۹ قانون مجازات اسلامی، تنها جرایم ذکر شده در فصل سیزدهم کتاب پنجم را مد نظر قرار داده است، یا هر رفتار دیگری که به لحاظ عرفی تعدی به دولت باشد جرم اقتصادی محسوب می‌گردد؟ نظر به اینکه در متن ماده قانونی هیچ گونه صراحتی مبنی بر اختصاص بند مذکور به جرایم فصل سیزدهم وجود ندارد، به احتمال زیاد نمی‌توان دیگر تعدیات مأموران علیه دولت را از اطلاق این بند خارج کرد؛

۷- عنوان مجرمانه «قاچاق کالا و ارز» نیز حاوی ابهاماتی است که باید برطرف گردد، از جمله ابهام در شمول عنوان و احکام جرایم اقتصادی نسبت به جرایم ذکر شده در قوانین مرتبط با قاچاق و هر رفتاری که به موجب قوانین دیگر مانند ماده ۵۶۱ قانون تعزیرات^{۳۲} اطلاق قاچاق به آن می‌شود. بر اساس بند «الف» ماده ۱ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز: «قاچاق عبارت است از هر فعل یا ترک فعلی که موجب نقض تشریفات قانونی مربوط به ورود و خروج کالا و ارز گردد و بر اساس این قانون و سایر قوانین قاچاق محسوب و برای آن مجازات تعیین شده باشد، در مبادی ورودی یا هر نقطه از کشور حتی محل عرضه آن در بازار داخلی کشف شود». به علاوه، بند «ب» همین ماده، «کالا» را به هر چیزی که دارای ارزش اقتصادی باشد، اطلاق می‌کند. به نظر می‌رسد با توجه به تعریف کالا به لحاظ عرفی و عام، هر رفتاری که قاچاق به آن اطلاق شود، می‌تواند ذیل عنوان قاچاق کالا و ارز قرار گرفته و به عنوان «جرم اقتصادی» شناخته شود. ابهام

۳۲. ماده ۵۶۱ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات): هرگونه اقدام به خارج کردن اموال تاریخی - فرهنگی از کشور هرچند به خارج کردن آن نینجامد، قاچاق محسوب و مرتکب علاوه بر استرداد اموال به حبس از یک تا سه سال و پرداخت جریمه معادل دو برابر قیمت اموال موضوع قاچاق محکوم می‌گردد.

دیگر در خصوص شمول عنوان و احکام جرایم اقتصادی نسبت به جرایم مرتبط با قاچاق کالا و ارز مانند عرضه و فروش کالای قاچاق موضوع ماده ۶۲ قانون نظام صنفی کشور مصوب ۱۳۹۲ یا حمل کالای قاچاق موضوع ماده ۳ قانون نحوه اعمال تعزیرات حکومتی راجع به قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۷۴ می‌باشد. هرچند اثربخشی سیاست جنایی مبارزه با قاچاق، به تسری این سیاست‌ها به این قبیل تخلفات و جرایم مرتبط با قاچاق منوط است؛ لیکن اطلاق عنوان قاچاق کالا و ارز بر آن‌ها و جرم اقتصادی قلمداد کردنشان، بعید به نظر می‌رسد؛

۸- «اخلال در نظام اقتصادی کشور» یک عنوان عام است که با حصر آن در جرایم مذکور در قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹ ملازمه ندارد. همان‌طور که در بیان مفهوم جرم اقتصادی شرح داده شد، نظام اقتصادی مشتمل بر مجموعه‌ای از نهادها، فرایندها و الزامات است که تعدی به هر یک از عناصر اساسی آن می‌تواند موجب اخلال در نظام اقتصادی گردد که البته تمامی این رفتارها در قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور ذکر نشده است. جالب اینکه در نظام حقوقی ایران، اخلال در بخش‌های مهم نظام اقتصادی، پیش از قانون مجازات اخلالگران نظام اقتصادی، طی قوانین خاص جرم‌انگاری شده است؛^{۳۳} اما شمول عنوان و احکام جرایم اقتصادی نسبت به جرایم پیش‌بینی شده در این قوانین، با ابهام مواجه است. صورت ظاهری عبارت «اخلال در نظام اقتصادی» آن را به جرایم پیش‌بینی شده در قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی محدود می‌کند؛ ولی با لحاظ یک تفسیر منطقی و همچنین در نظر گرفتن وقایع اقتصادی، می‌توان چنین نتیجه‌گیری نمود که اخلال در هر یک از موضوعات مندرج در قوانین خاص نیز نوعی اخلال در نظام اقتصادی و به عبارتی جرم اقتصادی محسوب می‌شود^{۳۴} یا به‌عنوان مثال هرچند جرم خیانت در امانت یا تحصیل مال از طریق

۳۳. از جمله مهم‌ترین این قوانین می‌توان به قانون کیفر بزه‌های مربوط به راه‌آهن مصوب ۱۳۲۰، قانون راجع به مجازات اخلالگران در صنایع نفت ایران مصوب ۱۳۳۶، قانون مجازات اخلالگران در تأسیسات آب و برق و گاز و مخابرات کشور مصوب ۱۳۵۱ و قانون مجازات اخلالگران در صنایع مصوب ۱۳۵۳ اشاره نمود. در برخی دیگر از قوانین مانند قانون مجازات اخلالگران در عرضه دام و توزیع گوشت مصوب ۱۳۵۳، قانون شمول قانون مجازات اخلالگران در عرضه دام و توزیع گوشت درباره اخلالگران در عرضه توزیع گندم و آرد و قند و شکر و برنج و روغن مصوب ۱۳۵۴، قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها مصوب ۱۳۴۶، قانون حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها مصوب ۱۳۷۴، قانون معادن مصوب ۱۳۶۲ و قانون تعزیرات حکومتی مصوب ۱۳۶۷ نیز جرایمی پیش‌بینی شده است که ارتکاب آن‌ها به‌صورت گسترده می‌تواند از مصادیق اخلال در نظام اقتصادی باشد.

۳۴. باید توجه داشت که در قوانین خاص مذکور جرایمی نیز وجود دارد که اطلاق جرم اقتصادی به آن‌ها نیز

نامشروع در زمره مصادیق مذکور در مواد ۳۶ و ۱۰۹ قرار ندارند اما با توجه به اینکه اخلال در نظام اقتصادی از طریق خیانت در امانت و یا تحصیل مال از طریق نامشروع در برخی دادنامه‌ها از جمله دادنامه شماره ۱۴۰۲۹۱۹/۱۱۸۴۳۹۰۰۲۶۸ مورخ ۱۴۰۲/۸/۹ شعبه پنجم دادگاه ویژه رسیدگی به جرایم اخلالگران نظام اقتصادی و دادنامه شماره ۶۹۱۶۰۱۳۴۱۱۱۳۶۶۱۰۴۱ مورخ ۱۴۰۱/۳/۱۱ شعبه سوم این دادگاه مورد پذیرش قرار گرفته، می‌توان گفت مصادیق مذکور به صورت تبعی و در صورت تحقق جرم اخلال در نظام اقتصادی مصداق جرم اقتصادی می‌باشد؛ لذا با اینکه حسب ظاهر در مواد ۳۶ و ۱۰۹ قانون مجازات اسلامی مصادیق جرایم اقتصادی احصا شده است، چنان‌که ملاحظه شد ابهامات زیادی در تشخیص و تعیین مصادیق جرم اقتصادی وجود دارد. در چنین شرایطی وجود یک ضابطه و معیار برای تعیین جرم اقتصادی می‌تواند مفید باشد. با وجود چنین معیاری ابهاماتی از جمله اینکه آیا رفتارهای مجرمانه‌ای همچون جرایم در حکم کلاهبرداری یا تصرف غیرقانونی در اموال دولتی که در حکم یکی از مصادیق جرایم اقتصادی است نیز جرم اقتصادی محسوب می‌شود یا خیر، مرتفع می‌گشت. همچنین با توجه به اینکه وضع جرایم اقتصادی برای تدوین سیاست جنایی خاصی در برابر آن‌ها صورت می‌گیرد که نوعی تحمیل هزینه هم بر دولت و هم بر مخاطبان حقوق کیفری است، این سیاست‌ها باید در برابر جرایمی با شدت و اهمیت شایان توجه اعمال شود؛ برای مثال اعمال سیاست‌های جنایی خاص در برابر هر یک از مصادیق حصری جرم اقتصادی که میزان خسارت موضوع آن‌ها به یک میلیون ریال هم نمی‌رسد، توجیه‌پذیر به نظر نمی‌رسد. به همین دلیل در بخشنامه ریاست قوه قضائیه مورخ ۹۱/۱۱/۷ در خصوص جرایم اقتصادی کلان نیز علاوه بر تعیین مصادیق جرم اقتصادی، معیار ده میلیارد ریال خسارت ناشی از جرایم مذکور در بخشنامه به‌عنوان معیاری برای تشخیص وصف کلان جرم اقتصادی تعیین شده است. در حال حاضر وصف عمده و کلان نیز با لحاظ تأثیر عوامل اقتصادی بر تحول مجازات‌ها^{۳۵} دچار تغییر و تحول گشته است؛ به نحوی که در حال حاضر در روبه قضایی، مبلغ یک میلیارد تومان، کلان محسوب

چندان منطقی نیست؛ مانند قتل‌هایی که در جریان هر یک از رفتارهای موجب اخلال در بخش‌های مربوط واقع می‌شود که به‌موجب ماده ۱ قانون کیفر بزه‌های مربوط به راه‌آهن، مواد ۱ تا ۴ قانون راجع به مجازات اخلالگران در صنایع نفت، ماده ۱ قانون مجازات اخلالگران در تأسیسات آب و برق و گاز و مخبرات کشور و ماده ۱ قانون مجازات اخلالگران در صنایع مستوجب اعدام است.

نمی‌گردد. شایان ذکر است که وفق ماده ۳ طرح اصلاح قانون مجازات اخلاالگران نظام اقتصادی، در صورتی که ارزش مال موضوع جرم یا عواید یا خسارت‌های ناشی از آن یا مجموع آن‌ها بیشتر از دویست برابر حداقل نصاب معاملات بزرگ مقرر در قانون مناقصات مصوب ۱۳۸۳ باشد، وصف عمده یا گسترده محرز تلقی می‌شود و چنانچه کمتر از ده برابر حداقل نصاب معاملات بزرگ مقرر در قانون مذکور در همان سال باشد، اخلال در نظام اقتصادی محسوب نمی‌شود و در سایر موارد، مقام قضایی به‌منظور تشخیص وصف گسترده و یا عمده، حسب مورد با توجه به دو یا چند جهت از مواردی مانند تعداد بزه‌دیدگان، میزان تأثیر در بروز اخلال یا میزان خسارت وارده، میزان مال موضوع جرم یا عواید ناشی از جرم و یا ماهیت جرم از حیث سازمان‌یافتگی یا فراملی بودن یا مانند آن و یا در صورت صلاحدید با اخذ نظر مشورتی از مرجع ذیصلاح یا کارشناس، اقدام می‌کند. در حال حاضر احراز وصف عمده و کلان به‌ویژه با لحاظ پاسخ‌های استعلامات متفاوت از بانک مرکزی، با تشتت در روبه قضایی مواجه است.

بر اساس آنچه گفته شد، ضروری است قانونگذار یک تعریف یا ضابطه دقیق جهت تشخیص جرایم اقتصادی ارائه دهد و در صورت عجز، مصادیق جرایم اقتصادی را به‌طور دقیق و به‌نحو جامع احصا و ابهامات و کاستی‌های فعلی قانون را مرتفع نماید که متأسفانه در طرح اصلاحی قانون مجازات اخلاالگران در نظام اقتصادی نیز این موارد مغفول مانده و همچنان به ذکر مصادیق جرم اخلال در نظام اقتصادی که عموم آن مصادیق فعلی جرایم اقتصادی است، اکتفا شده است. ضمن اینکه مصادیق مذکور به‌صورت حصری ذکر گردیده که این رویکرد از جهات دیگر محل ایراد است و از آنجا که اقتصادی بودن یا نبودن یک جرم واجد آثار بسیار است، اصلاحات مقتضی در این خصوص نیز واجد آثار بسیار است.

۳- ابهام در احراز شرایط تحقق جرایم اقتصادی

رویه محاکم در احراز شرایط جرایم اقتصادی در پرونده‌های مختلف یکسان نبوده و سرنوشت پرونده تا حدودی تابع سلیقه مراجع رسیدگی‌کننده و تأثیر فضای روانی جامعه بر دادرس بوده است. در ادامه شرح مختصری از چند نمونه از مهم‌ترین پرونده‌های اخلال در نظام اقتصادی که در سال‌های اخیر رسیدگی و اطلاع‌رسانی شده است نقل می‌گردد:

پرونده اتهامی آقای وحید مظلومان و تعدادی از همدستان وی به اتهام قاچاق ارز در سال ۱۳۹۷ منجر به صدور حکم محکومیت نامبرده و سایر متهمان به جرم افساد فی‌الارض از طریق سردستگی و تشکیل شبکه افساد و اخلال در نظام اقتصادی، ارزی و پولی کشور با

انجام معاملات غیرقانونی و غیرمجاز ارز و قاچاق عمده ارز از کشور در حد کلان گردید، دادگاه با اعتقاد به اینکه مجموع رفتار ارتكابی نامبردگان (متهم ردیف اول و دوم) موجب اخلال گسترده در نظام اقتصادی کشور شده است، آنان را مفسد فی الارض دانسته و حکم به اعدام آنان و ضبط اموال ناشی از ارتكاب جرم توسط اجرای احکام صادر نموده است. وکلای متهمان در مقام دفاع استدلال می‌کردند که قصد متهمان تنها سودجویی بوده و قصد مقابله با نظام یا ضربه زدن به آن را نداشته‌اند. این استدلال، مورد پذیرش دیوان عالی کشور قرار نگرفت و شعبه ۴۱ دیوان عالی کشور در پاسخ، اظهار داشته که در تبصره ذیل ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی که قانون حاکم بر عمل متهمان است، قصد مقابله با نظام یا ضربه زدن به آن تصریح نشده و صرفاً به قصد اخلال در نظم عمومی، ایجاد ناامنی، ایراد خسارت عمده یا اشاعه فساد یا فحشا در حد وسیع با علم به مؤثر بودن اقدامات انجام‌شده (در اخلال گسترده) تصریح شده است. آنچه می‌توان از رأی دیوان عالی کشور برداشت کرد این است که برای اینکه شخصی به اخلال در نظام اقتصادی کشور و به تبع آن به افساد فی الارض محکوم شود، ضرورتی ندارد که مرتکب قصد مقابله با نظام یا ضربه زدن به آن را داشته باشد، بلکه کافی است قصد اخلال گسترده در نظم عمومی یا حتی علم به این موضوع در نتیجه اعمال ارتكابی اثبات شود. در دادنامه شماره ۹۷۰۹۹۷۰۹۲۵۶۰۰۳۲۴ مورخ ۱۳۹۷/۰۷/۲۹ شعبه مزبور آمده است:

«... با توجه به دامنه وسیع اقدامات متهمان و ابادی و عوامل آن‌ها و سایر اوضاع و احوال موجود، نمی‌توان قصد متهمان را تنها سودجویی تلقی کرد و قصد اخلال گسترده در نظام اقتصادی کشور را موقوف دانست و حداقل اینکه متهمان، آگاه به آثار سوء اقدامات خود در اقتصاد جامعه و شمول ذیل تبصره فوق می‌باشند.»

در پرونده دیگری، مدیر یک مؤسسه مالی و اعتباری، به شرکت در اخلال در نظام اقتصادی کشور به‌نحو عمده بدون قصد ضربه زدن به نظام جمهوری اسلامی ایران مجرم شناخته شد و مجازات حبس برای وی در نظر گرفته شد! در عبارت پایانی رأی نیز قید شده که «..... بزه انتسابی مبنی بر اخلال در نظام اقتصادی کشور به‌نحو عمده بدون قصد ضربه زدن به نظام جمهوری اسلامی ایران یا مقابله با آن به‌نحو مباشرت از نظر هیئت قضایی محرز و مسلم است». بر این اساس روشن است که دو دادگاه در رابطه با قوانین یادشده آرای مختلفی صادر نموده‌اند؛ یکی قصد مقابله با نظام را در خصوص اخلال و افساد مؤثر دانسته، در حالی که دیگری چنین نظری ندارد.

در پرونده مشهور به پرونده سه هزار میلیارد تومانی، شعبه اول دادگاه انقلاب اسلامی تهران در دادنامه شماره ۱۱۰ ش د ۱، ۹۱ مورخ ۱۰ مرداد ماه سال ۱۳۹۱، در رسیدگی به اتهام افساد فی الارض از طریق اخلال در نظام اقتصادی کشور با تبانی و فساد در شبکه بانکی کشور و توسل به روش‌های متقلبانه و اضرار به نظام و مشارکت در کلاهبرداری کلان و تحصیل مال از طریق نامشروع، با احراز ارتکاب جرایم افساد فی الارض، شرکت در پول‌شویی، جعل و استفاده از اسناد مجعول، برای متهمان ردیف یکم تا چهارم پرونده حکم اعدام صادر کرد. دادنامه مذکور در بخش دیگری استدلال کرده است: «... دخالت تام متهمان ردیف اول تا چهارم در گشایش ۱۳۶ فقره ال سی و پذیرش آن از سوی متهمان و علم آن‌ها به اینکه ال سی‌ها عمدتاً صوری و غیرواقعی است و در مقابل آن‌ها کالایی مبادله نمی‌شود و موجب خالی شدن بانک‌ها و اخلال در نظام اقتصادی کشور می‌باشد و انطباق بر قسمت اول ماده ۱ قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور دارد...». صدور چنین رأیی در حالی است که اقدام به گشایش این‌گونه اعتبارات اسنادی ریالی که طبق ضوابط موجود در هنگام گشایش آن‌ها انجام شده، از نظر قوانین مربوطه جرم نبوده تا مشمول موارد مذکور در قانون مجازات اخلالگران قرار گیرند. خالی کردن بانک‌ها نیز اتهامی است که مستندی برای آن وجود ندارد و خلاف واقع است. همچنین، شعبه ۱۳ دیوان عالی کشور برای تأیید حکم دادگاه انقلاب از جهت انطباق اعمال متهمان ردیف یکم تا چهارم با بندهای الف و ج ماده ۱ قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور به این استدلال شگفت‌انگیز متوسل شده است: «... در بند الف و ج ماده یک قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور عبارت «و امثال آنها» به کار گرفته شده که البته در آخر هر بند ذکر شده و کلمه اخلال هم در صدر هر بند ذکر شده که مبین آن است که آنچه داخل هر بند از این طریق بیان شده تمثیلی می‌باشد؛ یعنی اخلال در نظام پولی و ارزی کشور منحصر به قاچاق عمده ارز یا ضرب سکه قلب یا جعل اسکناس یا وارد کردن یا توزیع نمودن عمده آن‌ها اعم از داخلی و خارجی نیست و در غیر این موارد هم ممکن است مصداق پیدا نماید...». استدلال شعبه دیوان عالی کشور ناشی از اشکالی بوده که در قانون مجازات اخلالگران نظام اقتصادی کشور وجود داشته؛ لذا در یک قانون کیفری که در مقام تعیین بزه‌ها و کیفرهاست، به کار بردن اصطلاحاتی چون «و امثال آنها» برخلاف اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌هاست و نشان‌دهنده بی‌اعتنایی تدوین‌کنندگان این قانون به اصول قانون اساسی و یا ناآگاهی آنان از این اصل مسلم حقوق کیفری است که ارتباط تنگاتنگ با حقوق و

آزادی‌های افراد دارد.

شایان ذکر است که احراز شرایط قانونی جرایم اقتصادی در سایر مصادیق علاوه بر اخلال در نظام اقتصادی نیز همواره محل چالش و اختلاف جدی در محاکم قضایی است. به‌عنوان مثال، تشخیص مصادیق قاچاق در پرونده‌های مهم شرکت‌های خودروسازی تنها با استناد به تعارض مبالغ و نظریات کارشناسی غیراصولی، از جمله مواردی است که سرنوشت بسیاری از پرونده‌ها را با ابهام مواجه کرده است. در خصوص مصادیق دیگری از جرایم اقتصادی مانند تصرف غیرقانونی و تضییع وجوه و اموال دولتی نیز به جهت تشخیص مصادیق مأموران خدمات عمومی و یا تضییع و تصرف از سوی مرتکب، چالش‌های جدی در برخی پرونده‌های مهم همانند پرونده چای دیش وجود داشته است. چالش مذکور از این جهت نیازمند اصلاحات قانونی است که هیچ ملاک و معیاری برای تشخیص چیستی و چگونگی تصرف غیرقانونی وجود ندارد. آیا مدیران بانکی که با مصوبه به گروهی تسهیلات پرداخت نموده و تسهیلات مذکور در ادوار سابق، تسویه اما از یک مقطع زمانی به بعد با عدم پرداخت مواجه می‌شود می‌توانند به رغم وجود مصوبه پرداخت و طی مراحل قانونی، با اتهام تصرف غیرقانونی مواجه گردند؟ و آیا اشتباه در اعتبارسنجی بانکی، معیاری برای تحقق جرم تصرف غیرقانونی در موارد مذکور است؟ بدیهی است ضابطه‌مندی و صراحت قانونی در خصوص مصادیق جرایم اقتصادی و چگونگی احراز آن‌ها می‌تواند بخش مهمی از چالش‌های رویه قضایی در مواجهه با جرایم اقتصادی را مرتفع نماید.^{۳۶}

۴- ابهام مرجع صالح به رسیدگی

یکی از مهم‌ترین چالش‌های قضایی رسیدگی به جرایم اقتصادی، تعیین مرجع صالح به رسیدگی است و در تهران و شهرستان‌ها رویه واحدی جهت مرجع رسیدگی به جرایم اقتصادی مشاهده نمی‌شود. از طرفی شعب ویژه رسیدگی به جرایم اقتصادی در شهرستان‌ها بسیار محدود بوده و بسیاری از پرونده‌های جرایم اقتصادی در دادرهای عمومی رسیدگی می‌شود. صرف‌نظر از مشکلات و چالش‌های کلی ناظر به مرجع صالح به رسیدگی که در کیفیت دادنامه‌های اصداری و نتیجه حاصله نیز تأثیر جدی دارد، در جرم اخلال در نظام اقتصادی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مصادیق این اختلاف، عموماً منجر به اختلاف میان دادگاه انقلاب و دادگاه کیفری یک می‌گردد. در مواردی همچون دادنامه شماره ۰۰۷۴۴ مورخ ۹۱/۷/۲۵ چنین اعلام شده است: «نظر به

۳۶. جهت مطالعه بیشتر نک: زهرا احمدی ناطور و زینب ریاضت، «جرایم بانکی مأمورین به خدمات عمومی در بانک‌های خصوصی»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۲۹، ۲۵ (۱۴۰۳)، ۲۵-۴۴.

اینکه عمده استناد همکار محترم در صدور قرار بازداشت موقت ماده ۲ قانون مجازات اخلا لگران در نظام اقتصادی کشور و اصلاحات بعدی می‌باشد و مطابق تبصره ۶ ماده همان قانون و رأی وحدت رویه شماره ۷۰۴ مورخ ۸۶/۷/۲۴ هیئت عمومی دیوان عالی کشور، رسیدگی به اصل بزه در صلاحیت دادگاه‌های محترم انقلاب می‌باشد؛ لذا قرار عدم صلاحیت این مرجع، به صلاحیت و شایستگی دادگاه‌های انقلاب صادر می‌گردد». سپس پرونده جهت رسیدگی به شعبه ۲ دادگاه انقلاب اسلامی ارسال شده و شعبه مذکور موجب دادنامه شماره ۰۱۰۴۶ مورخ ۹۱/۷/۲۹، ضمن پذیرش اعتراض معترضان چنین اعلام نموده که با توجه به اینکه متهمان مذکور ساکن شهرستانی بوده و شاغل در آن شهرستان بوده و با نیابت اعطایی از سوی دادسرای تهران، به اتهام خریدوفروش غیرمجاز ارز «اخلال در نظام اقتصادی کشور»، در همان شهر دستگیر و به دادسرا اعزام شده‌اند، در حالی که شهرستان مذکور دارای دادسرا و دادگاه انقلاب می‌باشد؛ بنابراین، رسیدگی به اتهام نامبردگان در صلاحیت دادسرا و دادگاه انقلاب شهرستان مذکور می‌باشد. بدین جهت قرار عدم صلاحیت به شایستگی رسیدگی دادگاه انقلاب مذکور صادر می‌گردد. دادگاه در تاریخ ۹۱/۸/۲۷ با اعلام اینکه حسب تبصره ۶ ماده ۲ قانون مجازات اخلا لگران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۶۹/۹/۱۹ و اصلاحات بعدی و رأی وحدت رویه شماره ۷۰۴ مورخ ۸۶/۷/۲۴ هیئت عمومی دیوان عالی کشور و ماده ۴۶ و ۴۷ قانون مجازات اسلامی و ماده ۵۶ قانون آیین دادرسی کیفری و ماده ۵ قانون تشکیل دادگاه‌های عمومی و انقلاب، اتهام متهمان در صلاحیت دادگاه انقلاب بوده، به صلاحیت دادگاه انقلاب اسلامی تهران اعلام نظر می‌گردد (ص ۳۸۲). با ارسال پرونده به شعبه ۲ دادگاه انقلاب تهران ارجاع شده است. ریاست شعبه ۲ به موجب دادنامه شماره ۰۱۴۵۳ مورخ ۹۱/۱۰/۱۰، با اعلام اینکه حسب محتویات پرونده، دلیلی در خصوص اقدامات ضد امنیتی متهمان مذکور ارائه نگردیده و گزارش اداره اطلاعات هم حاکی از این است که متهمان به منظور اهداف فردی خود در بازار ارز اخلال به وجود آورده‌اند و از اکثر متهمان، هیچ ارز خارجی کشف نگردیده؛ فلذا با توجه به رأی وحدت رویه شماره ۷۰۴ مورخ ۸۶/۷/۲۴، چنانچه جرایم اخلال در نظام اقتصادی کشور، به قصد بر هم زدن امنیت و ضربه زدن به نظام جمهوری اسلامی ایران یا به قصد مقابله با آن، با علم به مؤثر بودن اقدام در مقابله با نظام باشد، رسیدگی به آن در صلاحیت محاکم انقلاب است و در سایر موارد از جمله ما نحن فیه، به علت نسخ ضمنی تبصره ۶ ماده ۲ قانون مذکور، رسیدگی در صلاحیت محاکم عمومی خواهد بود؛ لذا ضمن صدور قرار عدم صلاحیت، به صلاحیت

رسیدگی محاکم عمومی و نهایتاً حل اختلاف توسط دیوان عالی کشور با توجه به دادنامه شماره ۹۱۰۹۹۷۰۹۰۸۰۰۱۱۸۲ شعبه ۲۰ دیوان عالی کشور تأیید می‌گردد که اقدامات مجرمانه متهمان در جهت تأمین منافع فردی بوده و مستنداً به رأی وحدت رویه به شماره ۷۰۴ مورخ ۸۶/۷/۲۴ هیئت عمومی دیوان عالی کشور، ضمن تأیید قرار صادره از شعبه ۲ دادگاه انقلاب اسلامی، به صلاحیت رسیدگی دادگاه‌های عمومی و انقلاب، اعلام نظر می‌نماید. چالش مذکور در نهایت منجر به صدور رأی وحدت رویه شماره ۸۴۲ هیئت عمومی دیوان عالی کشور مبنی بر صلاحیت دادگاه انقلاب گردید که لازم است صرف‌نظر از قاعده عطف به ماسبق نشدن، مبتنی بر استدلال مطروحه در رأی مذکور، در مورد پرونده‌های جاری در محاکم نیز به قید تسریع لازم‌الاجرا گردد که در حال حاضر نیز بعضی محاکم مبتنی بر همین رویکرد در حال تعیین مرجع صالح هستند.

اما چالش تعیین مرجع صالح منحصر در تشخیص قصد ضربه به نظام نیست. در مواردی اختلاف صلاحیت میان شعب ویژه رسیدگی به جرایم اقتصادی با سایر شعب دادگاه انقلاب مشاهده می‌گردد. به‌عنوان مثال، شعبه پانزدهم دادگاه انقلاب اسلامی طی دادنامه شماره ۶۳۵۳۰۹-۲۷/۱/۱۴۰۱ استدلال نموده که در خصوص اتهام متهم دایر بر مشارکت در تشکیل شبکه سازمان‌یافته اخلال کلان در نظام ارزی و پولی کشور از طریق قاچاق عمده ارزهای دولتی، در ابتدا شعبه دادگاه انقلاب ویژه رسیدگی به جرایم اقتصادی به لحاظ تاریخ وقوع بزه قرار عدم صلاحیت خود را به صلاحیت شعب عادی دادگاه انقلاب صادر نموده است؛ اما شعب عادی دادگاه انقلاب به جهت سبق تصمیم به شعبه ویژه رسیدگی به جرایم اقتصادی ارجاع و عدم صلاحیت شعبه ویژه دادگاه انقلاب را فاقد وجاهت قانونی دانسته و به جهت ایجاد اختلاف در صلاحیت، پس از ارجاع پرونده در راستای مواد ۲۷ و ۲۸ قانون آیین دادرسی مدنی، پرونده جهت حل اختلاف میان شعب ویژه و عادی دادگاه انقلاب، به دیوان عالی کشور ارسال و در دادنامه دیوان عالی صراحتاً ذکر گردیده است که شعب ویژه رسیدگی به جرایم اقتصادی و نیز سایر شعب دادگاه انقلاب اسلامی از حیث صلاحیت ذاتی تفاوتی ندارند و از طرفی هر دو دادگاه در حوزه قضایی واحد قرار دارند؛ لذا قابل طرح در دیوان عالی کشور نمی‌باشد.

چالش صلاحیت زمانی جدی‌تر می‌گردد که جرمی مصداق اخلال در نظام اقتصادی از طریق تحصیل مال از طریق نامشروع شناخته می‌شود که جزء موارد احصاشده در قانون اخلال در نظام اقتصادی نیست. به‌عنوان مثال، طی دادنامه شماره ۱۴۰۱۶۸۳۹۰۰۸۵۴۳۳۸۴ شعبه

۱۵ دادگاه کیفری یک، قرار عدم به شایستگی دادگاه انقلاب اسلامی تهران صادر اما دادگاه انقلاب صلاحیت رسیدگی را با این استدلال نمی‌پذیرد که اولاً، تحصیل مال از طریق نامشروع از موارد بندهای ماده ۱ قانون مجازات اخلاگران در نظام اقتصادی کشور نبوده است و مشمول ماده ۲ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء و اختلاس و کلاهبرداری می‌باشد، همچنین موضوع اتهامی به قصد ضربه زدن به نظام جمهوری اسلامی ایران و یا به قصد مقابله با آن و یا با علم به مؤثر بودن اقدام در مقابله با نظام جمهوری اسلامی ایران نبوده؛ لذا دادگاه در راستای رأی شماره ۷۰۴ مورخه ۸۶/۰۷/۲۴ وحدت رویه هیئت عمومی دیوان عالی کشور قرار عدم صلاحیت خود را به صلاحیت و شایستگی دادگاه کیفری ۱ تهران صادر و اعلام کرده و در راستای ماده ۲۷ و ۲۸ قانون آیین دادرسی مدنی پرونده جهت حل اختلاف به دیوان عالی کشور ارسال می‌گردد؛ بنابراین، همان‌گونه که مشاهده می‌شود، اختلاف در تعیین مصادیق جرایم اقتصادی موجب اختلاف در صلاحیت نیز گردیده و موجبات اطلاع دادرسی را فراهم می‌آورد و بی‌تردید نیازمند اصلاحات قانونی و تعیین دقیق مصادیق جرم اخلاص است که البته در طرح اصلاحی قانون اخلاص در نظام اقتصادی، قانونگذار مبتنی بر همین رویکرد، از روش احصایی استفاده نموده و خیانت در امانت و تحصیل مال از طریق نامشروع را به‌عنوان مصادیق جرم اخلاص ذکر کرده است.

۵-ابهام مرور زمان در جرایم اقتصادی

قواعد مرور زمان در جرایم اقتصادی کارکرد متفاوتی دارد و بر اساس بند ب ماده ۱۰۹ قانون مجازات اسلامی، کلاهبرداری و جرایم مقرر در تبصره ماده ۳۶ این قانون با پیروی از ضابطه حصری به‌عنوان مصادیق جرم اقتصادی معرفی شده‌اند؛ اما اشکالات متعدد و عدم جامعیت در ذکر مصادیق جرایم اقتصادی و نادیده‌انگاری برخی مصادیق از جمله جرایم بوری، تحصیل مال از طریق نامشروع و خیانت در امانت، مؤیدی بر نارسایی رویکرد قانونگذار در موضوع مرور زمان جرایم اقتصادی است؛^{۳۷} فلذا اولاً، مصادیق مذکور در تبصره ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی نیازمند اصلاح و تکمیل است؛ ثانیاً، در حال حاضر جرم اخلاص در نظام اقتصادی مصداقی از جرایم اقتصادی با توجه به تفسیر مذکور است و قید «امثالهم» در بند ۱ ماده ۱ قانون اخلاص

۳۷. محمدابراهیم شمس ناتری و دیگران، *قانون مجازات اسلامی در نظم حقوقی کنونی* (تهران: میزان، ۱۳۹۶)،

۲۵۱-۲۵۲ و جلیل محبی و زینب ریاضت، *شرح قانون مجازات اسلامی*، چاپ اول (تهران: میزان، ۱۳۹۷)،

موجب گردیده اخلال در نظام اقتصادی از طریق خیانت در امانت یا تحصیل مال از طریق نامشروع در دادنامه‌های متعددی از جمله دادنامه شماره ۱۴۰۲۶۸۳۹۰۰۱۱۸۴۲۹۱۹ مورخ ۱۴۰۲/۸/۹ شعبه پنجم دادگاه ویژه رسیدگی به جرایم اخلالگران نظام اقتصادی اخلال در نظام اقتصادی از طریق خیانت در امانت و فروش مال غیر احراز و منجر به محکومیت قطعی متهمان گردد. همچنین در دادنامه شماره ۶۹۱۶۰۱۳۴۱۱۱۳۳۶۱۰۴۱ مورخ ۱۴۰۱/۳/۱۱ شعبه سوم دادگاه ویژه نیز اتهام مدیران بانکی مبنی بر مشارکت در اخلال در نظام اقتصادی از طریق خیانت در امانت محرز گردیده است. بدین ترتیب اخلال در نظام اقتصادی از طریق خیانت در امانت و تحصیل مال از طریق نامشروع امکان‌پذیر و البته در طرح اصلاحی قانون اخلال در نظام اقتصادی نیز به‌عنوان یکی از مصادیق احصایی اخلال ذکر گردیده است.

صرف‌نظر از ایراد مذکور وفق بند ب ماده ۱۰۹ قانون مجازات اسلامی، جرایم اقتصادی شامل کلاهبرداری و جرایم موضوع تبصره ماده ۳۶ این قانون با رعایت مبلغ مقرر در آن ماده، مشمول مرور زمان نمی‌گردند. با ابهام موجود در بند ب، ملاحظه می‌شود که کلاهبرداری و سایر جرایم تبصره ماده ۳۶ جرم اقتصادی قلمداد و صرف‌نظر از اینکه روشن نیست که قانونگذار بر چه اساسی این جرم را در زمره جرایم اقتصادی قرار داده است، از دایره مرور زمان خارج شده‌اند.

وفق دادنامه شماره ۹۴۰۹۹۷۰۲۲۲۰۰۰۹۳۶ مورخ ۱۳۹۴/۹/۱ شعبه ۲۰ تجدیدنظر استان تهران اولاً، تحصیل مال از طریق نامشروع از مصادیق جرایم اقتصادی تلقی گردیده و ثانیاً، به دلیل اینکه مبلغ موضوع جرم یک میلیارد ریال یا بیشتر بوده، مشمول مرور زمان دانسته نشده است.

صرف‌نظر از اینکه مواردی همچون خیانت در امانت یا تحصیل مال از طریق نامشروع مشمول بند ب ماده ۱۰۹ نیست و موجب ابهام گردیده که آیا مصداق جرم اقتصادی هست که مشمول مرور زمان نشود؛ قانونگذار در این ماده، به کلی‌گویی بسنده کرده و ابهام ماده صرفاً همین نیست و حتی زمان مد نظر نصاب مبلغی صد میلیون تومان مقرر در ماده را هم بیان نکرده است و این امر موجب برداشت‌های اشتباه از سوی قضات در موضوع مذکور و اختلاف‌نظر در لحاظ مبلغ زمان شکایت و مبلغ زمان جرم گردیده است. به‌عنوان مثال فردی سال‌ها پیش مرتکب کلاهبرداری شده و بیست سال بعد جرم او آشکار و شاکی شکایت کرده است. حال مشخص نیست که ملاک مبلغ نصاب مندرج در ماده ۳۶ ارزش زمان وقوع جرم است یا زمان شکایت که باید بالاتر از صد میلیون تومان باشد؛ اگرچه این موضوع محل اختلاف جدی است؛

اما عموماً در روبه قضایی به ارزش زمان وقوع جرم توجه می‌گردد. کما اینکه وفق دادنامه شماره ۹۵۰۹۹۸۲۲۹۴۶۰۰۴۵۸ مورخ ۱۳۹۵/۰۹/۰۲ شعبه ۳۱ دادگاه تجدیدنظر استان تهران و دادنامه شماره ۹۳۰۹۹۸۲۹۸۶۲۰۱۳۹۲ مورخ ۱۳۹۵/۰۶/۲۷ شعبه ۲۰ دادگاه تجدیدنظر استان تهران نیز ارزش زمان وقوع معامله ملاک قرار گرفته است. همچنین وفق دادنامه شماره ۹۵۰۹۹۸۲۲۱۴۶۰۰۴۵۸ مورخ ۱۳۹۶/۰۲/۳۰ همان شعبه نیز در پرونده شکایت فروش مال غیر، با توجه به قدمت بیست ساله مبیعه‌نامه بر اساس قواعد مرور زمان موضوع قابل تعقیب کیفری تشخیص داده نشده و ملاک قیمت زمان مبیعه‌نامه لحاظ شده است.

ماده مذکور از جهت تسری نصاب مقرر در ماده ۳۶ به سایر جرایم اقتصادی به جز کلاهبرداری نیز محل ابهام است. اگرچه نصاب مقرر در ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی به کلاهبرداری اختصاص داشته و در روبه قضایی نیز عموماً چنین تفسیر می‌شود؛ اما نحوه نگارش بند ب موجب تشتت گردیده است؛ فلذا اصلاحات قانونی و شفافیت موضع قانونگذار در خصوص زمان ارزیابی نصاب و همچنین اختصاص نصاب به کلاهبرداری یا تسری به سایر جرایم ضروری است.

۶- ابهام امکان صدور دستور موقت در جرایم اقتصادی

در ماده ۳۱۰ قانون آیین دادرسی مدنی قانونگذار صراحتاً از عبارت «دستور موقت» استفاده کرده است. بر اساس این ماده «در اموری که تعیین تکلیف آن فوریت دارد، دادگاه به درخواست ذی‌نفع برابر مواد زیر دستور موقت صادر می‌نماید». بدین ترتیب مبنای صدور دستور مزبور، فوریت امر تلقی شده و در امور مدنی علاوه بر احراز فوریت امر توسط دادگاه، تودیع خسارت احتمالی معینه از طرف دادگاه توسط خواهان الزامی می‌باشد؛ اما در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ قانونگذار صراحتاً از عبارت دستور موقت استفاده ننموده و این عدم صراحت قانونی، موجبات بروز مشکلات جدی در پرونده‌های کیفری به‌ویژه در حیطه جرایم اقتصادی - با لحاظ اهمیت و گستره جرایم مذکور - فراهم آورده است.

در امور کیفری موارد محدودی قابلیت تفسیر در قالب دستور موقت کیفری را دارد که قابلیت تطبیق با عموم موارد لازم جهت صدور دستور موقت کیفری در جرایم اقتصادی را نیز ندارد. وفق ماده ۱۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری «جلوگیری از فعالیت تمام یا بخشی از امور خدماتی یا تولیدی از قبیل امور تجاری، کشاورزی، فعالیت کارگاه‌ها، کارخانه‌ها و شرکت‌های تجاری و تعاونی‌ها و مانند آن ممنوع است مگر در مواردی که حسب قراین معقول و ادله مثبت، ادامه

این فعالیت متضمن ارتکاب اعمال مجرمانه‌ای باشد که مضر به سلامت، مخل امنیت جامعه و یا نظم عمومی باشد که در این صورت، بازپرس مکلف است با اطلاع دادستان، حسب مورد از آن بخش از فعالیت مذکور جلوگیری و ادله یادشده را در تصمیم خود قید کند و این تصمیم ظرف پنج روز پس از ابلاغ، قابل اعتراض در دادگاه کیفری است». در جرایم اقتصادی صرف‌نظر از مواردی که با استناد به ماده مذکور امکان صدور دستور مقتضی وجود دارد، در عموم موارد، جلوگیری از پرداخت وجوه اعتبارات اسنادی یا ضمانت‌نامه‌های درخواستی متهمان، موجبی برای درخواست دستور موقت مبنی بر جلوگیری از پرداخت است که با ماده مذکور قابل انطباق نبوده و استناد به آن، تفسیر موسع قانون است. همچنین بر اساس ماده ۲۱۵ قانون مجازات اسلامی، در صورت صدور قرار منع یا موقوفی تعقیب، باید تکلیف اشیا و اموال کشف‌شده را که دلیل یا وسیله ارتکاب جرم بوده و یا از جرم تحصیل شده یا حین ارتکاب، استعمال و یا برای استعمال اختصاص داده شده است مشخص و حسب مورد آن‌ها را مسترد، ضبط یا معدوم نمود که با استناد به ماده مذکور نیز تا قبل از صدور قرار منع یا موقوفی تعقیب، امکان صدور دستوری در خصوص موارد مذکور وجود ندارد. اگرچه این حکم در ماده ۱۴۸ همین قانون نیز تکرار شده است؛ اما همچنان در مصداق مورد بحث، راهگشا نیست.

از دیگر مواردی که به‌عنوان مصداق دستور موقت کیفری از آن یاد می‌شود، تبصره ۱ ماده ۶۹۰ قانون تعزیرات است که بر اساس آن مقام قضایی با تنظیم صورت‌مجلس، دستور متوقف ماندن عملیات متجاوز را تا صدور حکم قطعی خواهد داد که استناد به تبصره مذکور نیز در مصداق مورد بحث، مستند قانونی تلقی نمی‌گردد یا در مواردی که پرونده جرم اقتصادی نیازمند صدور دستور موقت کیفری مبنی بر جلوگیری از اجرای رأی حقوقی مرتبط است، متأسفانه به جهت عدم صراحت قانونی و امکان اعلام تخلف انضباطی، عموم قضات از صدور دستور مذکور به جهت فقدان مستند قانونی صریح خودداری می‌کنند؛ فلذا بالفرض اگر در پرونده‌ای شخص متهم به فساد کلان و کلاهبرداری از بانک با عملیات غیرقانونی و اعمال نفوذ موفق به صدور رأی حقوقی له خود در دادگاه حقوقی شده باشد، با شکایت بانک، امکان صدور دستور موقت مبنی بر جلوگیری از اجرای رأی - در فرض مذکور برداشت مبلغ محکوم‌له از حساب‌های بانکی - تا تعیین تکلیف شکایت کیفری وجود ندارد. مثال دیگر فرضی است که شرکتی با مانور متقلبانه و علی‌رغم عدم ارائه مستندات به شرکت بیمه موفق به اخذ رأی حقوقی جهت دریافت مبلغ خسارت از شرکت بیمه گردید، با اینکه شکایت شرکت بیمه مبنی بر کلاهبرداری و صرف‌نظر از

اشتباه شرکت تحت عنوان عدم اقدام کیفری در زمان مناسب و درخواست اناطه از دادگاه حقوقی، قاضی کیفری از صدور دستور موقت کیفری در جلوگیری از اجرای رأی حقوقی تا تعیین تکلیف موضوع در دادگاه کیفری خودداری نمود و به این شکل حقوق شرکت و بیت‌المال پایمال گردید.

با این حال، صدور دستور موقت کیفری در چنین شرایطی مبنای قانونی ندارد و در رویه قضایی فعلی، دستور موقت در موارد مورد بحث، صرفاً در موارد بسیار محدود همچون پرونده فساد سه هزار میلیاردی از سوی قضات برخی محاکم ویژه در شرایط استثنایی و مستند به مواد مورد اشاره و یا کلیات ماده ۹۰ قانون آیین دادرسی کیفری یا بدون استناد به ماده خاصی صادر می‌گردد و در غیر این فروض، مسبوق به سابقه نبوده است. در چنین مواردی لازم است شاکی دلایلی قوی مبنی بر توجیه ضرورت دستور موقت ارائه کند. به‌عنوان مثال در گذشته در جریان رسیدگی به یک پرونده که موضوع آن شکایت کیفری کلاهبرداری از طریق اخذ ضمانت‌نامه بانکی بوده است شعبه دادگاه ویژه رسیدگی به جرایم اخلاص‌گران نظام اقتصادی دستور موقت کیفری مبنی بر عدم پرداخت وجوه ضمانت‌نامه صادر نموده است؛ اما متأسفانه رویه قضایی در پرونده‌های مذکور به عدم صدور دستور موقت بیشتر متمایل است و به جهت آثار و تبعات حقوقی موضوع مانند توقف خسارت و یا تشکیل پرونده تخلفاتی یا تعلیق قضات، قضات عموماً با درخواست دستور موقت کیفری در موارد مذکور موافقت ننموده و درخواست صدور دستور موقت در حال حاضر تنها در مجتمع ویژه جرایم اقتصادی و شعب دادگاه ویژه رسیدگی به جرایم اخلاص‌گران نظام اقتصادی در تهران مورد موافقت قرار می‌گیرد و تاکنون پرونده‌های جرایم اقتصادی در حد قابل توجهی از این خلاً قانونی آسیب‌دیده است؛ از این رو، انجام اصلاحات قانونی مبنی بر پیش‌بینی امکان صدور دستور موقت کیفری در مواردی همچون ممانعت از اجرای رأی حقوقی یا دستور جلوگیری از پرداخت وجه اسناد اعتباری، اعتبارات اسنادی، ضمانت‌نامه بانکی، برات ارزی و مواردی از این قبیل، ضروری و ضابطه‌مند شدن موارد صدور دستور موقت در امور کیفری و به‌ویژه در جرایم اقتصادی با لحاظ موارد خاص مورد بحث، مقتضای رسیدگی عادلانه به جرایم اقتصادی است که پیشنهاد می‌گردد در اصلاحات آتی مد نظر قرار گیرد.

نتیجه‌گیری

قوانین کیفری ایران در زمینه مفهوم، ماهیت و قلمروی جرایم اقتصادی دارای ابهام، نارسایی و

ناکارآمدی است. قانونگذار ایران از تعریف دقیق جرم اقتصادی و ارائه ضابطه جهت تشخیص این جرم اجتناب کرده و در عوض از روش تبیین مصداقی استفاده نموده است؛ اما نحوه نگارش مواد قانونی به صورتی است که مانع اطلاق عنوان جرم اقتصادی به بسیاری از جرایم مهم از جمله جرایم پولی و بانکی، جرایم بورسی و غیره می‌شود. این نحوه تقنین در کنار بسترهای مناسب ارتکاب جرایم اقتصادی در ایران، موجبات توسعه دامنه ارتکاب جرایم اقتصادی و چالش و ناکارآمدی در مقابله با جرایم اقتصادی را فراهم نموده است.

پراکندگی مقررات ناظر به جرایم اقتصادی نیز به عنوان یکی دیگر از آسیب‌های این حوزه، منجر به بروز تشتت در آرای قضایی و شکست سیاست‌های اتخاذی مبنی بر کنترل جرایم اقتصادی شده است. قانونگذار ایران به جای تعیین تکلیف مفهوم و گستره «جرایم اقتصادی»، با اصلاح قانون اخلال در نظام اقتصادی درصدد است تا بخش مهمی از جرایم اقتصادی را به عنوان مصداق جرم «اخلال در نظام اقتصادی» احصا نماید. این در حالی است که رویکرد درست، تعیین ضابطه برای شناسایی جرم اقتصادی است، در طرح اصلاحی قانون اخلال، مصادیق جرم اقتصادی، مصداق جرم اخلال در نظام اقتصادی معرفی و رویکرد اشتباه مذکور علی‌الظاهر مبنی بر بی‌توجهی کامل قانونگذار به ضرورت تعیین تکلیف دامنه و مفهوم جرم اقتصادی در نظام حقوق کیفری ایران است. جرایم بورسی، مالیاتی، بیمه‌ای، تحصیل مال از طریق نامشروع، کلاهبرداری، جرایم بانکی و بسیاری از دیگر مصادیقی که باید در گستره شمولیت جرایم اقتصادی باشد، وفق آخرین اصلاحات طرح اصلاحی مذکور، مصداق جرم اخلال در نظام اقتصادی معرفی شده است. این رویکرد دستاورد ضرورت اصلاح قانون اخلال در نظام اقتصادی و پایان مهلت رسیدگی به جرایم اخلال در نظام اقتصادی و رویکرد کلان تعیین تکلیف وضعیت استجازه و تشکیل دادگاه‌های ویژه رسیدگی به جرایم اخلالگران نظام اقتصادی می‌باشد که موجب گردید اهمیت و ضرورت تبیین مفهوم جرم اقتصادی کنار نهاده شود. اگرچه در طرح مذکور اخلال در نظام اقتصادی تعریف گردیده است؛ اما پیشنهاد می‌گردد در اصلاحات آتی بدو جرم اقتصادی تعریف و اخلال به عنوان نتیجه جرایم اقتصادی موجبات تشدید کیفر گردد. همچنین اصلاح ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی و نسخ دیگر مقررات پراکنده و مشتت ناظر به جرایم اقتصادی، با هدف ایجاد انسجام لازم در حوزه تقنینی و اجرایی ضرورتی انکارناپذیر است.

ایرادات متعدد دیگری همچون تعیین مرجع صالح به رسیدگی، عدم صراحت قانون آیین

دادرسی کیفری در امکان صدور دستور موقت، مرور زمان جرایم اقتصادی در تسری مبلغ مقرر در ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی به سایر جرایم اقتصادی به جز کلاهبرداری و همچنین ابهام زمان ارزیابی مبلغ از جهت زمان شکایت یا وقوع جرم، فقدان جامعیت در ذکر مصادیق جرایم اقتصادی در ماده مذکور و ماده ۱۰۹ قانون مجازات اسلامی، مؤیدی بر نارسایی رویکرد قانونگذار در موضوع جرایم اقتصادی است.

برخورد اصولی و قاعده‌مند و قاطع با مجرمان اقتصادی و اتقان آراء، در سایه داشتن قوانین به روز، کارآمد و فاقد ایراد است و در فرضی که مصادیق جرایم محل تردید و تأمل است، کارآمدی سیاست جنایی مورد انتظار نیست. در حال حاضر ایرادات مهمی در طرح اصلاحی قانون اخلال در نظام اقتصادی وجود دارد که نیازمند اصلاحات پیشنهادی مبنی بر تعریف دقیق مفهوم جرم اقتصادی در بدو امر به جای تعریف جرم اخلال و تبیین ویژگی‌های جرم اقتصادی و ذکر جرایم جدید همچون جرایم بورسی، جرایم ناشی از ضمانت‌نامه بانکی، اعتبارات اسنادی، رمز ارزها و ... است. همچنین توجه به عدم ضرورت جرم‌انگاری مستقل اخلال در نظام اقتصادی در صورت تبیین صحیح جرم اقتصادی و امکان تشدید مجازات در صورت احراز قصد اخلال در جرایم اقتصادی و یا احراز ایجاد اضمحلال یا وقفه در نظام اقتصادی، الگوی کارآمدی برای سیاست جنایی ایران در قبال جرایم اقتصادی است که در حال حاضر مورد توجه قرار نگرفته و قانونگذار درصدد است با کنار نهادن ضرورت تعریف و تبیین جرم اقتصادی صرفاً به اخلال در نظام اقتصادی بپردازد؛ بنابراین، لازم است قانونگذار با تجدیدنظر در رویکرد فعلی، پس از تبیین جرم اقتصادی، ضابطه نتیجه‌محور در طرح اصلاحی را به جای احصای مصادیق حصری اخلال در نظام اقتصادی جایگزین و نسبت به چگونگی و میزان اخلال، شأنیت یا فعلیت اخلال و زمان ایجاد اخلال در نظم اقتصادی صراحتاً تعیین تکلیف نماید تا قوانین کیفری ایران برای مقابله و مبارزه با جرایم اقتصادی و همچنین اخلال در نظام اقتصادی واجد وصفی اثربخش گردد.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

— کتاب‌ها:

- بهره‌مند، حمید. *جرم اقتصادی در حقوق ایران: از تعریف تا پاسخ‌ها*. چاپ اول. تهران: میزان، ۱۳۹۷.
- جنیدی، لعیا و امیرحسین نیازپور. *دانشنامه سیاست‌گذاری حقوقی*. چاپ اول. تهران: معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات ریاست جمهوری، ۱۳۹۹.
- جوانمرد، بهروز و علی‌اصغر شفیعی خورشیدی. *حقوق کیفری اقتصادی*. جلد اول. چاپ اول. تهران: مجمع علمی و فرهنگی مجد، ۱۴۰۰.
- دادخدایی، لیلا. *فساد مالی - اداری و سیاست جنایی مقابله با آن با تکیه بر کنوانسیون ملل متحد*. چاپ اول. تهران: میزان، ۱۳۹۰.
- رستمی تبریزی، لمیاء. *تبیین جرم‌شناختی جرایم اقتصادی*. در: *سیاست جنایی در برابر بزهکاری اقتصادی به کوشش امیرحسین نیازپور*. چاپ اول. تهران: میزان، ۱۳۹۷.
- ریاضت، زینب. *مجازات تعزیری*. چاپ اول. تهران: میزان، ۱۴۰۳.
- رستمی، هادی. *ماهیت و آثار جرایم اقتصادی در قوانین کیفری*. در: *سیاست جنایی در برابر بزهکاری اقتصادی به کوشش امیرحسین نیازپور*. چاپ اول. تهران: میزان، ۱۳۹۷.
- شمس ناتری، محمدابراهیم، حمیدرضا کلاتتری، کاظم زارع و زینب ریاضت. *قانون مجازات اسلامی در نظم حقوقی کنونی*. چاپ پنجم. تهران: میزان، ۱۳۹۶.
- عرفانی، محمود. *حقوق تجارت*. جلد سوم. چاپ اول. تهران: میزان، ۱۳۸۲.
- گسن، ریمون. *جرم‌شناسی بزهکاری اقتصادی*. ترجمه شهرام ابراهیمی. چاپ اول. تهران: میزان، ۱۳۸۲.
- محبی، جلیل و زینب ریاضت. *شرح قانون مجازات اسلامی*. چاپ اول. تهران: میزان، ۱۳۹۷.
- مؤذن‌زادگان، حسنعلی. *انتشار حکم محکومان جرایم اقتصادی*. در: *دانشنامه علوم جنایی اقتصادی به کوشش امیرحسین نیازپور*. چاپ اول. تهران: میزان، ۱۳۹۶.
- مهدوی‌پور، اعظم. *سیاست کیفری افتراقی در قلمرو بزهکاری اقتصادی*. چاپ اول. تهران: میزان، ۱۳۹۰.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین. *سیاست جنایی*. در: *دانشنامه علوم جنایی اقتصادی*. به کوشش امیرحسین نیازپور. چاپ اول. تهران: میزان، ۱۳۹۶.
- نیازپور، امیرحسین. *سیاست‌گذاری عمومی در زمینه جرم‌های اقتصادی*. در: *دانشنامه علوم جنایی اقتصادی*. چاپ اول. تهران: میزان، ۱۳۹۶.
- مقالات:
- ابراهیمی، شهرام و مجید صادق‌نژاد نایینی. «تحلیل جرم‌شناختی جرایم اقتصادی». *فصلنامه پژوهش حقوق کیفری*، ۲، ۵ (۱۳۹۲)، ۱۴۷-۱۷۴.
- احمدی ناطور، زهرا و زینب ریاضت. «تحول مفهوم و مصادیق مأمورین به خدمات عمومی در جرایم اقتصادی». *پژوهشنامه حقوق کیفری*، ۱۴، ۳ (۱۴۰۲)، ۲۳-۳۷.
- احمدی ناطور، زهرا و زینب ریاضت. «جرایم بانکی مأمورین به خدمات عمومی در بانک‌های خصوصی». *فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی*، ۲۹، ۲۵ (۱۴۰۳)، ۲۵-۴۴.

- باوی، علیرضا، رجب گلدوست جویباری و حسین غلامی. «آسیب‌شناسی سیاست کیفری ایران در حوزه جرایم اقتصادی». *فصلنامه تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری*، ۴۳(۱۳۹۸)، ۱۱-۳۳.
- حسنی، جعفر و نسرین مهرا. «نقدی بر مفهوم جرم اقتصادی در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲». *مجله مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی*، ۲، ۲ و ۳(۱۳۹۴)، ۴۵-۶۹.
- خداییان چگنی، ذبیح‌الله. «بررسی تطبیقی نهادهای نظام عدالت کیفری فرانسه و ایران در مقابله با جرایم اقتصادی». *فصلنامه مطالعات حقوقی*، ۴، ۲(۱۳۹۱)، ۳۱-۵۸.
- داچک، هادی. «تحلیل سیاست جنایی ایران در مقابله با فساد اقتصادی». *ماهنامه پژوهش ملل*، ۶(۱۳۹۹)، ۷۳-۹۴.
- دادخدایی، لیللا. «بررسی مفهوم فساد و رویکرد پیشگیرانه قانونگذار ایران در قانون ارتقاء سلامت اداری و مقابله با فساد». *نشریه تعالی حقوق*، ۲(۱۳۹۲)، ۲۱۹-۲۴۰.
- شعبانی، مهدی، حسن حاجی‌تبار و مهدی اسماعیلی. «چالش‌های مقابله با جرایم اقتصادی و راهکارها». *فصلنامه مطالعات فقه اقتصادی*، ۲، ۴(۱۳۹۹)، ۹۵-۱۱۶.
- عباس زاده دیباور، محمدعلی، عباسقلی انصاری و محمد امینی. «سیاست جنایی تقنینی ایران در جرم‌انگاری جرایم اقتصادی». *فصلنامه پژوهش‌های سیاسی و بین‌المللی*، ۳۸(۱۳۹۸)، ۳۸۳-۴۰۸.
- عباسی، حمید. «سیاست کیفری ایران نسبت به جرایم اقتصادی». *مجله تحقیقات جدید در علوم انسانی*، ۲، ۴(۱۳۹۵)، ۱-۲۳.
- مسعودی، علیرضا. «توقف فرایندهای عادی با وقوع تقلب در ضمانت‌نامه‌های بانکی». *مجله حقوق بانکی*، ۵، ۱۰(۱۳۹۵).
- مصطفی‌پور، منوچهر. «بررسی جرایم اقتصادی در ایران و راهکارهای پیشگیری از آن‌ها». *مجله اقتصادی*، ۱۶، ۱ و ۲(۱۳۹۵)، ۵۳-۷۶.
- میرسعیدی، منصور و محمود زمانی. «جرم اقتصادی؛ تعریف یا ضابطه». *فصلنامه پژوهش حقوق کیفری*، ۲، ۴(۱۳۹۲)، ۱۶۷-۱۹۹.
- نورزاد، مجتبی. «قرین‌شناسی جرم اقتصادی». *مجله تحقیقات حقوقی*، ویژه‌نامه شماره ۴(۱۳۹۰)، ۱۷۵-۲۱۴.

- ب (منابع خارجی

- Achim, M.V., Borlea. "Economic and financial crime. Corruption, shadow economy and money laundering". *Springer Nature Switzerland AG*, (2020), Doi: 10.1007/978-3-030-51780-9.
- Howard, George. "Book Review of Criminality and Economic Conditions" by Willem A. Bongers, *The American Political Science Review*, 10, No.4,(1916), in: <http://www.jstor.org>
- Trumpman, William. "Characteristics of Economic Crime and Criminals"., *Research Handbook on International Financial Crime*, Edited by Barry Rider, University of Cambridge, UK, (2015)

